

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

**ECONOMICS
OF AGRICULTURE**

CONTENT

Milan R. MILANOVIĆ, Ph.D. DEMOGRAPHIC AND THE RURAL DEVELOPMENT OF ONE COSTAL-MOUNTAINOUS-BORDER REGION AND NEW DEVELOPMENT PATEIS	3
Mile PEŠEVSKI, Ph.D. THE SIGNIFICANCE OF MARKET EU FOR VEGETABLE EXPORTS FROM THE REPUBLIC OF MACEDONIA	21
Simo STEVANOVIĆ, Ph.D., at all MARKET AND ASSORTMENT OF RASPBERRY PRODUCTS IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND IN THE WORLD	35
Vesna PARAUŠIĆ, M.Sc., Drago CVIJANOVIĆ, Ph.D. CREDIT SUPPORT FOR PRIMARY AGRICULTURAL MANUFACTURERS IN SERBIA (PERIOD 2004-2006)	49
Victor MANOLE, Ph.D., Raluca ANDREA, Ph.D. COORDINATION MODELS FOR AGRO-FOOD CHAINS	63
Conclusions of the International Scientific Symposium MULTIFUNCTIONAL AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT	73
Seminar EAAE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE	77
BOOK REVIEW	83
IN MEMORIAM (Desimir Obrenović, Ph.D., tenured professor)	85

Народна библиотека

Србије

3236/у

С 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ
ECONOMICS OF
AGRICULTURE**

Год/Vol. LIII, бр./N° 1 (3-90), 2006.

БЕОГРАД / BELGRADE

D. 1804/06

Часопис / Journal

◇ ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ◇
◇ Economics of Agriculture ◇

Основан 1954. године / Established 1954

Издавачи / Publishers

Друштво аграрних економиста Србије и Црне Горе
The Society of Agricultural Economists of SCG
Савез пољопривредних инжењера и техничара Југославије
Association of Agricultural Engineers and Technicians of Yugoslavia
Институт за економику пољопривреде Београд
Institute of Agricultural Economics, Belgrade

Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Проф. др Милан Р. МИЛАНОВИЋ

Уређивачки одбор / Editorial Board

др Богдан БУЛАТОВИЋ	Prof. Dojo ARSENOVIĆ, Ph.D., Faculty of Agriculture, East Sarajevo, BiH
др Зорица ВАСИЉЕВИЋ	Prof. Ioan DAVIDOVICI, Ph.D., Institute for Agriculture Economy, Bucharest, Romania
др Бранислав ВЛАХОВИЋ	Tomaš DOUCHA, Ph. D., Research Institute of Agricultural Economics, Prague, Czech Republic
др Владимир ГРБИЋ	Prof. Margaret LOSEBY, Ph. D., Facolta di Agraria-Dipartimento DECOS, Viterbo, Italy
др Милан Р. МИЛАНОВИЋ	Prof. Mile PESHEVSKI, Ph. D., Faculty for Agricultural Science and Food, Skopje, Macedonia
др Радован ПЕЈАНОВИЋ	Eugenia SEROVA, Ph. D., Institute for Transition and Economy, Moscow, Russia
др Весна ПОПОВИЋ	Prof. Sandor SOMOGY, Ph.D., Faculty for Agricultural Science, Keszthely, Hungary
др Симо СТЕВАНОВИЋ	Assoc. prof. Jernej TURK, Ph.D., University of Maribor, Faculty of Agriculture, Slovenia
др Жаклина СТОЈАНОВИЋ	
др Данило ТОМИЋ	
др Драго ЦВИЈАНОВИЋ	
др Миладин ШЕВАРЛИЋ	

Лектор / Lecturer

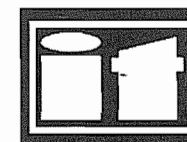
Никола МАРИНОВИЋ

Адреса уредништва / Editorial office

БЕОГРАД, Волгина 15; тел/факс (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iephgdvu@eunet.vu
Belgrade, Volgina 15; tel/faks (+381) 11/ 2781-183; E-mail: iephgdvu@eunet.vu

UDC 338.43:63

YU ISSN 0352-3462

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ ECONOMICS OF AGRICULTURE

53.

Београд, јануар-март, 2006. године
Belgrade, January-March, 2006

ИЗДАВАЧКИ САВЕТ / EDITORIAL COUNCIL

мр Душан АНТОНИЋ	Агробанка, Београд
др Зоран БИНГУЛАЦ	Факултет за менаџмент, Ваљево
др Јелена БИРОВЉЕВ	Економски факултет, Суботица
др Бранислав ВЕСЕЛИНОВИЋ	Друштво аграрних економиста Војводине
др Снежана ЂЕКИЋ	Економски факултет, Ниш
др Драгић ЖИВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Београд
др Биљана ЗОРНИЋ	Агрономски факултет, Чачак
др Јонел СУБИЋ	Институт за економику пољопривреде, Београд
др Мирослав МАЛЕШЕВИЋ	Институт за ратарство и повртарство, Нови Сад
др Петар МАРКОВИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Небојша НОВКОВИЋ	Пољопривредни факултет, Нови Сад
др Зоран ЊЕГОВАН	Економски институт, Београд
др Љубомир ПЕЈОВИЋ	Биотехнички институт, Подгорица
др Христивоје ПЕЈЧИЋ	Пољопривредни факултет, К. Митровица
др Перо ПЕТРОВИЋ	Институт за међународну политику и привреду, Београд
др Михајло РАДИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Вељко РАДОЈЕВИЋ	Међународна менаџерска академија, Нови Сад
Јеремија СИМИЋ	Редовни професор у пензији, Београд
др Данило ТОМИЋ	Регионална Привредна комора, Нови Сад
др Радован ТОМИЋ	Виша пословна школа, Нови Сад
мр Олга ЧУРОВИЋ	Индустријско биље, Нови Сад

**ЕКОНОМИКА
ПОЉОПРИВРЕДЕ****САДРЖАЈ**

Др Милан Р. МИЛАНОВИЋ ДЕМОГРАФСКИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ ЈЕДНОГ ПРИМОРСКО-ПЛАНИНСКО-ПРИГРАНИЧНОГ РЕГИОНА И НОВИ РАЗВОЈНИ ПУТЕВИ	3
Др Миле ПЕШЕВСКИ ЗНАЧАЈ ТРЖИШТА ЕУ У ИЗВОЗУ ПОВРЋА ИЗ РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ	21
Др Симо СТЕВАНОВИЋ и сарадници ТРЖИШТЕ И АСОТИМАН ПРОИЗВОДА ОД МАЛИНЕ У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ	35
Мр Весна ПАРАУШИЋ, др Драго ЦВИЈАНОВИЋ КРЕДИТИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА У СРБИЈИ У ПЕРИОДУ 2004-2006. ГОДИНА: ПОТРЕБЕ И МОГУЋНОСТИ	49
Victor MANOLE, Ph.D., Raluca ANDREA, Ph.D. COORDINATION MODELS FOR AGRO-FOOD CHAINS	63
Закључци са међународног научног скупа МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА И РУРАЛНИ РАЗВОЈ	73
100-ти семинар ЕААЕ РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ОБЛАСТИ У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ	77
ПРИКАЗ КЊИГЕ (Михајловић, Ј., Пејчић, Х.)	83
IN MEMORIAM (Др Десимир Обреновић, редовни професор)	85

10 = 153357836

Оригинални научни рад

ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ

Број 1/2006.

УДК: 314.145:711

ДЕМОГРАФСКИ И РУРАЛНИ РАЗВОЈ ЈЕДНОГ ПРИМОРСКО-ПЛАНИНСКО-ПРИГРАНИЧНОГ РЕГИОНА И НОВИ РАЗВОЈНИ ПУТЕВИ

М. Милановић¹

Абстракт: Развојни амбијент у коме су демографске промјене и рурални па и укупан социо-економски развој једног региона упоредо детерминисани утицајем све три назначене—просторно/природно/политичке компоненте, може се сматрати јединственим примјером друштвене емпирије. Ради се о општини Херцег-Нови (235 км², 27 насеља, 33.034 становника-попис 2003.), са јако издиференцираним географским, агроеколошким и демографским димензијама. По карактеристичним природно-географским контрастима, као и по бурним демографским промјенама и другим развојним ресурсима, општина Херцег-Нови (најзападнији дио СЦГ), није само приморска, него и брдско-планинска, а уз то и пригранична општина (на старој тремељи, сада трију нових држава), са израженим процесима деаграризације и депопулације. Супротно очекивањима и демографским пројекцијама, највећи дио ове општине улази у зону дубоке демографске старости, са неочекивано великим микрорегионалним разликама. Зато је потребан интегралан приступ разматрању свих димензија социо-демографске, посебно аграрно-развојне мултифункционалности и просторног планирања ове општине. То захтјева конзистентну аналитичку опсервацију садашњости и будућности сеоских насеобина у општинском залеђу, које су, нажалост, већ у зони најдубље демографске старости. Валоризовање пољопривредних и агроеколошких потенцијала може бити реални ослонац за њихов опстанак

Кључне ријечи: регионални развој, демографске промјене, социоекономска структура, аграрна мултифункционалност, агроеколошке зоне, просторно планирање, депопулација, демографска старост.

¹ Проф. др Милан Р. Милановић, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд

Агробанка

МИ ИМАМО РЕШЕЊЕ ЗА ВАШЕ ПОТРЕБЕ

Брзе кредитне линије за мала и средња предузјетља клијенте Агробанке

Кредити за примарну производњу, извозне програме, набавку репроматеријала и опреме у земљи и иностранству...

Ефикасан динарски и девизни платни промет

Можете га обављати у свакој од близу 100 експозитура Агробанке, уз повољне накнаде и минималне трошкове

Саветодавна подршка

Консултантске услуге по динарским и девизним пословима без накнаде

Бизнис са Агробанком - 24 часа у свакој од Агробанки

Бизнис са Агробанком може вршити све врсте плаћања и пријема уплата, производних услуга и промет на својим рачунима (телефоником, SMS порукама, Интернетом), пружити извоз државних појачања 20% од валоризације трансакција.

МБА BUSINESS - за пословне људе

МБА BUSINESS је моћан инструмент за развој бизниса и промоцију продаје и других роба и услуга на основу од 25 милиона евра годишње укупно свету. Модел кредитирања је јединствен.

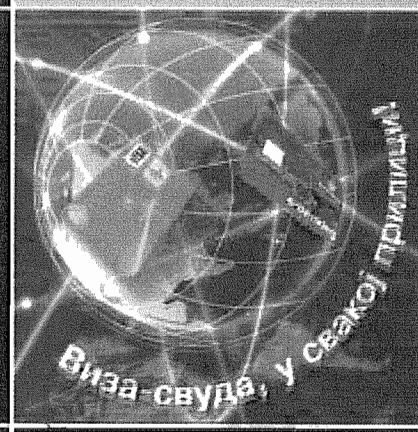
Својим интерактивним инсталационом POS терминалом обезбеђује:

Будите конкурентни, плаћајте електронски!

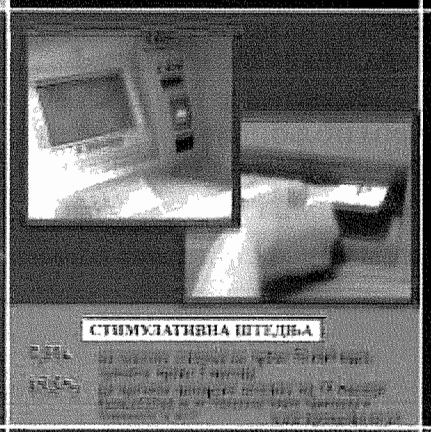
АГРОБАНКА ПРАВИ ПАРТНЕР ЗА ДОБАР БИЗНИС

Сигурно - повољно - мобилно, дођите и изаберите!

Поштомаркетинг банка Агробанка д.о.о. Београд 11000 Београд, Сремска 3-5; Тел: 911/2637-622
www.agrobanka.co.yu; pg@agrobanka.co.yu

Виза-свуда, у свакој прилици!

СТИМУЛАТИВНА ШТЕДЉА

20% од укупног износа депозита се враћа у облику повољних камата

20% од укупног износа депозита се враћа у облику повољних камата

1. Детерминанте социо-демографског и руралног развоја општине

Ефикасно управљање развојем подразумјева јасну концепцију и одговарајућу институционалну инфраструктуру. У том смислу значајан документ је просторни план, којим се утврђује дугорочна генерална намјена одређених простора, односно њихова категорија коришћења. Али, он треба да садржи и елементе дугорочног развоја и предуслове ефикасног коришћења тако намјенски дефинисаног простора. Показало се да рејони - утврђени ранијим планским документима (Лит.2,1988): *сјеверни (с), западни (з), средишњи/централни (ц), источни (и) и јужни (ј)* - нијесу хомогене цјелине, односно да имају само заједничке природно-географске, али не и развојно-демографске карактеристике. У том контексту, неопходно је сагледавати кључне одреднице будућности села и пољопривреде у склопу просторног плана и укупног дугорочног развоја херцеговске општине.

Овдје се могу истаћи четири кључне детерминанте социо-демографског, аграрног и руралног развоја херцеговске општине:

Приморска компонента, тридесетак километара морске обале у з-ц и рејону (са четири градска насеља) и још толико обале у јужном рејону (индицира: туризам, саобраћај, услуге);

Брдско-планинска, климатско - висински зонирана пољопривреда (издиференциране агроколошке зоне: од приморске-са интензивнијом пољопривредом у приобаљу, брдске-са воћарско-сточарском структуром, субпланинске зоне сиромашних пашњака-у којој је стално насеље изнад 1000мнв (!), зоне густих букових шума, до зоне високих планинских пашњака са проређеним састојинама четинара (1895мнв), производња наслонена на локалну потрошњу, посебно туризам и угоститељство), при чему је 2/3 територије изнад 500 м.н.в.;

Пригранична компонента, половина општинске границе је истовремено и државна граница, гранични прелази са двије стране државе, (индицира: транзит и малогранични промет);

Демографска микрорегионална неравнотежа, унутар-општинске миграције, деаграризација и депопулација села (миграције село-град, старење становништва, гашење сеоских домаћинстава). (Види: Таб. 1. и 2.)

2. Карактеристике промјена социо-демографске структуре

У последњих пет ипо деценија, број становника општине је готово утростручен (индекс 273,2), повећавајући се са 12.482 у 1948. на 33.034 (34.102)² становника у 2003. години. Најинтензивније повећање је било средином тог периода – у деценији између 1971. и 1981. године (индекс 126.2) и на крају овог раздобља, односно између 1991. и 2003. године (индекс 123,6).

Иако је међупописно повећање у последњој деценији првенствено последица досељавања избјеглих лица из република бивше СФРЈ, очигледно је да је интензиван механички прилив дугорочна демографска карактеристика овог региона (Милановић,1974). Два назначена међупописна периода, иако по интензитету промјена врло слична, значајно се разликују по другим миграционим обиљежјима становништва. Дакле, поред тако израженог повећања броја становника, друга битна карактеристика јесу изразита миграторна обиљежја укупног становништва. На то посебно указују следећи параметри:

- свега 38% укупног становништва од рођења станује у истом /садашњем мјесту боравка,
- при томе су интензивне унутар-општинске миграције - око 19% становништва је дошло из других насеља исте општине,
- али и врло изражен механички прилив са других подручја - око 21% становништва је досељено из република бивше СФРЈ, а
- у укупном мигрантском становништву чак 43,5% је оно досељено у периоду између 1991. и 2003. године.

Интензивне унутар-општинске миграције, које иду углавном смјером од села (нарочито загорских, из сјеверног рејона), као последицу имају потпуну деаграризацију па и депопулацију највећег дијела општинске територије. Тиме је суштински промјењен не само територијални распоред него и социо-економска структура

² Подаци о броју становника према попису 2003. и ранијим пописима нијесу потпуно упоредиви. Иако су сви пописи рађени по концепцији «сталног становништва», раније су у стално становништво, поред становништва у земљи, били укључени и грађани који су радили и боравили у иностранству, а 2003. само она лица која су у иностранству краће од једне године, као и страни држављани који су у земљи дуже од годину дана. Тако би по методологији ранијих пописа број становника у општини Х.Нови био 34.102 лица, односно већи за око 1.070 лица него по попису 2003. године (33.034 лица). (Попис становништва, домаћинстава и станова у 2003. Књига 6, Подгорица, мај 2005).

Табела 1. Регионалне демографске промјене у општини Херцег-Нови, 1961-2003.

Ред. бр.	Насеље / МЗ – Рејон*	Број становника				Индекс (1961 = 100)		
		1961.	1981.	2001.*	2003.**	1981.	2001.	2003.
1.	Камело - Жлијеби	350	265	451	157	76	129	45
2.	Крушевице	746	487	644	178	65	86	24
3.	Мокрине	348	223	511	131	64	147	38
4.	Ублин	298	114	151	33	38	51	11
I	СЈЕВЕРНИ РЕЈОН	1 742	1 089	1 757	499	62	101	29
5.	Игало	834	3 844	4 974	3 754	461	596	450
6.	Моудеж	394	282	623	280	72	158	71
7.	Пријевор	335	184	350	121	55	104	36
8.	Раг. - Суцић. - Тресес.	320	272	977	854	85	305	267
9.	Сугорина***	398	437	781	1 271	110	196	319
II	ЗАПАДНИ РЕЈОН	2 289	5 019	7 705	6 280	220	338	275
10.	Мељине	377	779	939	1 120	207	249	297
11.	Поли - Сасовићи	515	836	1 103	1 657	162	214	322
12.	Херцег - Нови	3 797	4 734	6 025	1 2739	214	287	335
13.	Топла	3 398	3 398	4 887				
III	СРЕДИШЊИ РЕЈОН	4 689	9 747	12 954	15 516	208	276	331
14.	Баошићи	579	603	777	1 473	104	134	254
15.	Бијела	1 356	2 395	3 075	3 748	177	227	276
16.	Ђеновићи	649	772	941	1 272	119	145	196
17.	Зеленика - Кути	1471	1 700	2 358	2 051	116	160	139
18.	Каменари****	835	759	938	790	91	112	95
19.	Кумбор	893	722	784	1 067	86	93	127
IV	ИСТОЧНИ РЕЈОН	5 796	6 951	8 873	10 401	120	153	179
20.	Луцница	649	452	711	338	70	109	52
• V	ЈУЖНИ РЕЈОН	649	452	711	338	70	109	52
	ОПШТИНА (укупно)	15 157	23 258	32 000	33 034	153	211	218

* Пома Просторном плану општине, из 1988., ** Пома резултатима пописа, 2003., *** Сугорина, овде обухвата и Проводницу (Ђивнице, Живње и Штуље) **** Каменари, овде обухватају насеља: Ђељске Крушевице, Ђурићи и Јошице

становништва, а новонастала економска структура сугерише да су готово сасвим напуштени врло значајни агрошколшки ресурси.

Према резултатима последњег пописа(2003), у општини Херцег-Нови свега 122 становника (што чини 1,17% економски активног а само 0,37%(!) укупног становништва) обавља занимање у примарним секторима дјелатности (А-пољопривреда, шумарство и лов и Б-рибарство).

Занимљиво је да је од тог, у структури већ готово занемарљивог, броја активних пољопривредника (122 лица), највише њих – близу једна четвртина (28 лица) -лоцирано у просторно највећој мјесној заједници, село Бајкове Крушевице. Ниједно друго село нема више од 5(пет) становника активних у пољопривреди (!).

Али, овдје је посебно карактеристично да је чак двије петине становништва активног у пољопривреди (48 лица) лоцирано у насељима градског типа (Х.Нови, Игало, Зеленика и Бијела). То значи да простор/мјесто њихове економске активности и даље остаје село, а град само мјесто сталног боравка/станована. Зато ови подаци добро илуструју процесе социо-демографских промјена, али и наговјештавају могућности ревитализације значајних агрошколшких потенцијала и ефеката аграрне мултифункционалности у херцегновској општини.

Међутим, супротно очекивањима и демографским пројекцијама, треба имати у виду да највећи дио ове општине улази у зону *дубоке демографске старости*, са неочекивано великим микрорегионалним разликама (Види Таб. 2.). Просјечна старост становништва херцегновске општине према последњем попису је 38,2 године, што према демографској класификацији припада стадијуму *«демографске старости»* (35-39 година). При томе, сва насеља су прешла *«праг демографске старости»* (30-34 године) – изузетак су само Мељине као просјечно најмлађе насеље које је такође на горњој ивици тог прага, са 33,9 година. С друге стране, сва села у сјеверном рејону већ се налазе у зони дубоке (40-43) или *најдубље демографске старости* (преко 43 године), од 48,3 (Крушевице) до 58,3 година (Жлијеби).

Очигледно, најбурније промјене одигравају се крајем двадесетог вијека, са формирањем изразите просторно-демографске неравнотеже, коју карактерише:

- деаграризација и депопулација сјеверног и јужног рејона – смањење броја становника за 61%, односно 48%, уз изражен процес сенилизације/старења становништва ових подручја;
- значајан пораст у источном (79%) и западном (175%) рејону;

Табела 2. Структура и старост становништва по насељима (%)

Ред. бр.	Насеље / МЗ – Рејон	Према пописима			Просјечна старост 2003.
		1961.	1981.	2003.	
1.	Камено – Жлијеби	2,31	1,14	0,48	40,8
2.	Крушевице	4,92	2,09	0,54	48,6
3.	Мокрине	2,30	0,96	0,40	49,8
4.	Убли	1,97	0,49	0,10	51,5
I	СЈЕВЕРНИ РЕЈОН	11,49	4,68	1,51	46,7
5.	Игало	5,50	16,53	11,36	38,2
6.	Мојдеж	2,60	1,21	0,85	39,7
7.	Пријевор	2,21	0,79	0,37	41,7
8.	Ратич. - Сушћ - Требес.	2,11	1,17	2,59	37,7
9.	Суторина	2,63	1,88	3,85	38,2
II	ЗАПАДНИ РЕЈОН	15,10	21,58	19,01	38,3
10.	Мељине	2,49	3,35	3,39	33,9
11.	Поди - Сасовићи	3,40	3,59	5,02	36,0
12.	Херцег - Нови	25,05	20,35	38,56	38,7
13.	Топла	↑	14,61	↑	↑
III	СРЕДИШЊИ РЕЈОН	30,94	41,91	46,97	38,1
14.	Баошићи	3,82	2,59	4,46	37,4
15.	Бијела	8,95	10,30	11,35	36,0
16.	Ђеновићи	4,28	3,32	3,85	37,0
17.	Зеленика - Кути	9,71	7,31	6,21	38,6
18.	Каменари	5,51	3,26	2,39	40,0
19.	Кумбор	5,89	3,10	3,23	39,1
IV	ИСТОЧНИ РЕЈОН	38,24	29,89	31,49	34,4
20.	Луштица	4,28	1,94	1,02	45,2
V	ЈУЖНИ РЕЈОН	4,28	1,94	1,02	45,2
	ОПШТИНА (укупно)	100,00	100,00	100,00	38,2

* Жлијеби, свега 11 становника, просјечна старост 58,3 године

Извор: Обрачун аутора, на основу резултата Пописа становништва, домаћинстава и станова у 2003., Књига 2., Завод за статистику Црне Горе, Подгорица

- изразита концентрација у средишњем рејону, у насељима градског и приградског типа (индекс 331).

Демографске пројекције (Лит.2, 1988) да ће у насељима градског типа крајем двадесетог вијека живјети око 2/3 становништва – остварене су! Али, није остварен очекивани територијални распоред становништва у урбаним зонама - знатно је мање у Игалу и Зеленици, а мно више у граду Х. Новом и Бијелој(Види Таб.2 и Мапу 1.). С друге стране, супротно очекивањима, проширена је зона високе стопе емиграције и спуштена на села (Пријевор и Мојдеж) која се граниче са сјеверном зоном изразите депопулације. Дрasticан пад броја сеоског становништва у 2003. поред фактичког смањења због миграције, једним дијелом је резултат и методологије пописа, који сада није обухватио и становништво на раду у иностранству.

Табела 3. Промјене старосне структуре у највећој (по површини) мјесној заједници – село Бајкове Крушевице

Старосне групе	1961		1981		2003	
	број	%	број	%	број	%
До 9 година	136	18,2	48	9,9	18	10,1
10 до 19 година	135	18,1	86	17,8	11	6,2
20 до 29 година	119	16,0	83	17,1	15	8,4
30 до 49 година	148	19,8	95	19,6	40	22,5
50 до 65 година	137	18,4	81	16,7	31	17,4
Преко 65 година	71	9,5	91	18,8	63	35,4
Укупно	746	100,0	484	100,0	178	100,0

Извор: Милановић, Р. М. (1997): Бајкове Крушевице, Библиотека Хронике села, САНУ, стр. 109, Београд.

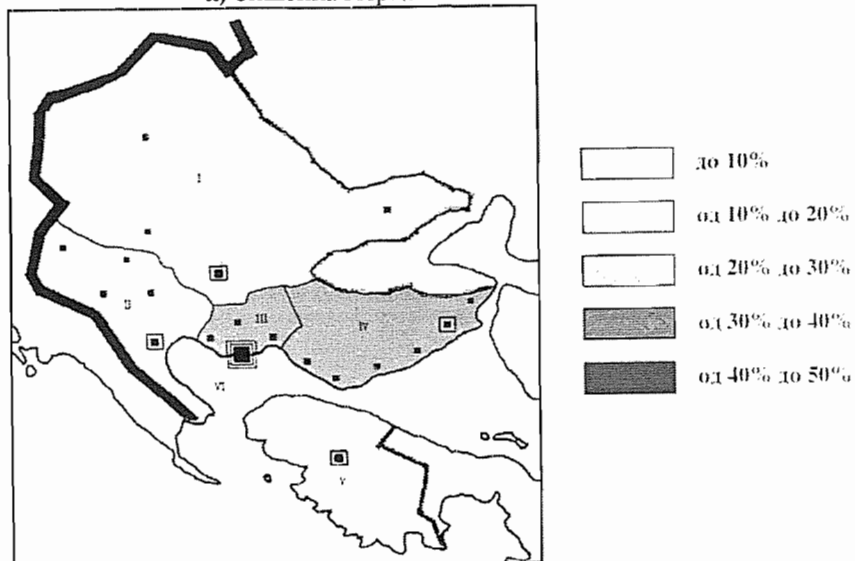
Попис становништва, домаћинстава и станова у 2003., Књига 2., Завод за статистику Црне Горе.

Иако је Просторним планом утврђено пет рејона, показало се да су то развојно веома хетерогена подручја. Наиме, каснијим развојним процесима издиференциране су три демографске зоне:

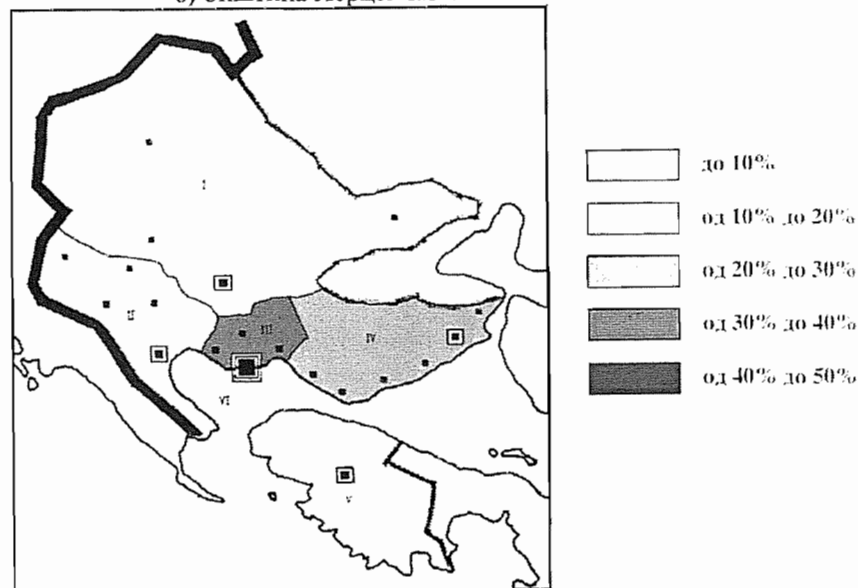
(1) зона врло високе емиграције – 7 (седам) села просторно повезаних, односно цио сјеверни рејон и неке зоне на његовом јужном ободу;

Мапа 1. Демографско прежњење залеђа и концентрација у приобаљу:

а) општина Херцег-Нови - стање 1961.

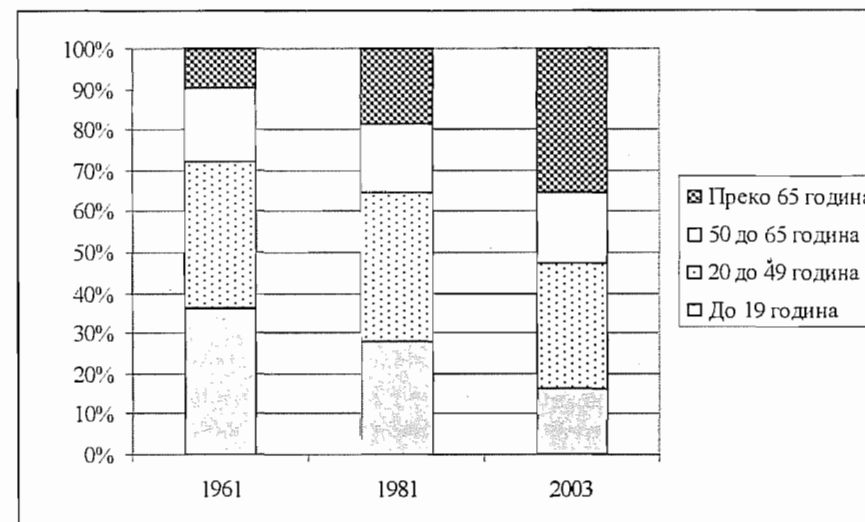
б) општина Херцег-Нови - стање 2003.

(2) зона демографске стагнације – 7 (седам) насеља/мјесних заједница која се налазе у простору између приобалног појаса с јужне и зоне високе емиграције са сјеверне стране; и

(3) зона врло високе имиграције, с тим што се у овој зони налази и значајан број насеља сеоског типа (9 сеоских насеља у приобаљу и 4 насеља градског типа).

Графикон 1. Улазак у најдубљу демографску старост - село Бајкове Крушевице -

Извор: Табела 3.

Село у херцеговској општини, нажалост као и у другим нашим крајевима, престало је да буде природни демографски резервоар из кога су урбани центри црпили виталне сокове. Послије дуготрајног процеса депопулације и дубоке економске и социјалне кризе, илузорно је очекивати значајнију демографску ревитализацију села. У нашим условима, међутим, уз одређене претпоставке, могућа је извјесна социо-економска ревитализација и валоризација потенцијала сеоских подручја. Првенствено, то значи (ре)активирање агро-еколошких производних потенцијала (обрадивог земљишта, пашњака, шумских површина), на два начина:

1) Стварањем услова за задржавање постојећег виталног становништва на селу, оних који имају социјалне услове и економске мотиве за бављење пољопривредом као трајним и претежним занимањем.

2) Ангажовањем оних генерација економских миграната са села, који су сада економски активни у другим (ванаграрним) делатностима (угоститељство, трговина, занатство, друге услуге), као и млађих пензионера, а који су (а) емотивно везани за село као свој завичај, и (б) економски мотивисани за агробизнис (као могућност значајне чисте или пак допунске зараде).

3. Аграрна мултифункционалност и улога пољопривреде у будућем развоју херцеговске општине

Савремени аграрно-историјски процеси показују да је *систем пољопривредне производње*, од *традиционалне/конвенционалне пољопривреде*, чији је основни задатак био да обезбјеђује производњу хране за урбану популацију, као и запосленост и доходак за рурално становништво, средином протеклог столећа а нарочито последњих деценија, и теоријски и практично, значајно еволуирао ка концепту *интегралне пољопривреде*, који, поред рада и доходака, укључује и животну средину као трећи фактор.

Након те фазе јавља се концепт *одрживе пољопривреде*, који је усмјерен на нову регулативу и управљање пољопривредним капацитетима који су од значаја за историјско наслеђе и природни амбијент, посебно у економски маргиналним подручјима.

Касније се, у циљу избјегавања високог утицаја хемијских инпута (пестицида, минералних ђубрива и сл.) у конвенционалној пољопривреди, промовише концепт *органичке/еколошке пољопривреде*, односно производње без употребе хемијских препарата. Због још увијек неповољног односа између (мањих)приноса и (виших)трошкова, органска производња је глобално посматрано слаба алтернатива конвенционалној пољопривреди.

Коначно, на самом крају тек протеклог и почетком овог вијека, ограничења претходно наведених пољопривредних система и искуства у њиховој примјени креирала су концепт *мултифункционалне пољопривреде*. Овај концепт у основи обухвата примарну производњу са тежиштем на заштити околине (земљиште, вода, ваздух), затим одрживост природног и аграрно-историјског амбијента, као и бригу о здрављу и укупном благостању становништва (укључиво туризам и рекреацију). Због оволике ширине савремених функција пољопривреде, овакав аграрни

концепт, разумљиво, не може бити у компетенцији појединачних произвођача/фармера, што захтијева шири концензус и озбиљну институционалну подршку.

Пољопривреда у општини Херцег-Нови, изгубивши ранију улогу једног од снажнијих генератора развоја, деаграризацијом, депопулацијом и маргинализацијом њеног удјела у структури макроекономских агрегата, очигледно ће у будуће имати нетрадиционалне, дакле нове, али свакако вишедимензионалне функције. Аграрна мултифункционалност у овом региону би се могла дефинисати кроз следећих неколико функција:

- *производна функција* – профитабилна пољопривредна производња као извор запослености и доходака сада малог броја економски активног (пољопривредног) и другог сеоског становништва (у комбинацији са другим димензијама аграрне мултифункционалности: неорурално-кохезиона, еколошко-рекреациона и културна функција);
- *неорурално-кохезиона функција* – пољопривреда као извор допунске зараде значајног дијела непољопривредног урбаног становништва, повременим радним ангажовањем у пољопривреди у комбинацији са рекреативним викендима, што би подстакло хоризонталну једнакост и микрорегионалну интеграцију становништва, спријечило друштвено маргинализовање аутоктоног сеоског становништва и тако допринјело демографској ревитализацији очувањем постојеће и мобилизацији активне неоруралне популације;
- *еколошко-рекреациона функција* – производња аутохтоних локалних, еколошки заштићених и по принципу рјеткости и квалитета ексклузивних производа за туристичку потрошњу, уз очување природног пејсажа и биодиверзитета и његово организовано и контролисано коришћење (шуме, пашњаци, лековито биље, пчелињаци, ловишта, екстензивни пашњачко-стајски узгоји стоке, месне прерађевине и сл.), као основе ширег акроеколошког и економског потенцијала, цјелогодишњег радног и рекреативног ангажовања, од обостране користи и за сеоско и за градско становништво;
- *културна функција* – очување виталности неких руралних цјелина као особених сеоских заједница и амбијентално градитељских и социјалних елемената, као аутентичног културног наслеђа, незаобилазног у садржају комплексне туристичке понуде (као основне економске димензије будућег развоја).

4. Рјешења и неопходни развојни пројекти

Аграрна историја поучава да успјешан и ефикасан пољопривредни (па ни просторно-демографски) развој, због низа еколошко-биолошких и економско-тржишних специфичности овог сектора, није могућ без активне улоге државе (централне власти или локалне самоуправе). Природне и економске специфичности пољопривреде, првенствено захтјевају рјешавање кључних инфраструктурних питања развоја, као што су: (а) саобраћајнице, (б) водоснабдевање, и (в) нове технологије.

а) *Саобраћајнице* су овде најважнија инфраструктурна претпоставка. Потребно је изградити/реконструисати два нова пута, који би се, на различитим надморским висинама, пружали лонгитудиналним правцем исток – запад, и то:

(1) »јужни пут» - то је ранија идеја о лонгитудиналној саобраћајници, на висини од око 100 или више м.н.м. (која може бити и неопходна алтернатива у "недајбоже" већим саобраћајним и другим екцесима), ишао би правцем од граничног прелаза са Р. Хрватском, (Дебели Бријег) и повезивао села: Пријевор, Мојдеж, Ратишевина, Требесин, Сасовићи, Ластва, Репаје, до обале код Мориња.

(2) «сјеверни пут» - ишао би од другог иначе врло фреквентног граничног прелаза са Р. Српском (на новој Требињској магистралу), на прилично уједначеној висини од око 1.000 м.н.м., субпланинском зоном – јужном Орјенском терасом, правцем: Ситница-Врбањ-Вучи До-Пољице-Пољане-Каменска Раван-Вратло-Диздарица, гдје би се везао са старим правцем Камено-Убли-Кривошије, односно спојио са новом магистралом. Овај «*трансорјенски пут*», пролазећи кроз највећи, типично рурални а изразито емиграциони рејон, отворио би нове просторе и скривене агроколошке оазе, погодне за екстензивно ратарство, пашњачко сточарство, сабирање шумских плодова и лековитог биља, рационално искориштавање шумских потенцијала, пчеларство, ловство, цјелогодишњи излетнички туризам, зимске спортове и друго. При томе свакако треба имати у виду савремена домаћа и међународна посебно Европска искуства, методе и праксу интегралног аграрног и руралног развоја, на путу ка уравнотеженом и одрживом развоју територија.

Изградња оба педложена нова путна правца, а нарочито *сјеверни-трансорјенски пут*, био би вјероватно највећи допринос укупном аграрном и руралном развоју, у цјелини складнијем територијалном развоју, кључна претпоставка остваривању свих назначених димензија аграрне мултифункционалности, а првенствено опстанку и демографској

ревитализацији подорјенских села, односно развоју пољопривреде и села у њиховом непосредном захвату, али и у широј руралној зони.

Уз то, треба разрадити конкретне трансферзалне путне правце који би повезивали старе и нове путеве, како би се отворило и повезало више аграрних и руралних зона. Мрежа нових путева и трансферзала, вјероватно би (ортогонално гледано), имала изглед дупле "рибље кости", увезане са старом (приобалном Јадранском) и новом (дијагоналном Требињском) магистралом. (У том контексту, Јадранско-јонску магистралу свакако треба имати у виду, ипак као далеку перспективу, што подразумијева одговарајуће резервисање простора). Али је неопходно, хитно и безусловно, *изабрати дефинитивну трасу* и завршити део новог магистралног пута, од Почиваља до старе Јадранске магистрале (вјероватно је депласирано накнадно сагледавање компаративних предности алтернативних/могућих просторних рјешења: Игало, Мељине, Зеленика).

Јужна *лонгитудинална* саобраћајница, као и сјеверна лонгитудинала, заједно са *дијагоналном* магистралом Херцег-Нови - Требиње и мрежом њихових *трансферзала*, била би кључна инфраструктурна претпоставка аграрног и руралног развоја овог више/мање приобалног простора. Тако би се потенцијални произвођачи, углавном медитеранских култура, свежег поврћа и млечних производа, условним и брзим саобраћајницама сасвим приближили тржишту (промету у урбаним зонама у приобаљу, првенствено туристичком али и другим видовима локалне потрошње). Загорска села, укључиво и излетиште Врбањ и зимске центре Орјен и Субра, реконструкцијом постојећих и изградњом нових путева, повезаних са новом магистралом, такође би добила «брзу везу» са урбаним и другим зонама у приобаљу.

Истовремено, управо у захвату нове магистрале која пролази кроз загорска села (а не у нижим зонама ближе обали), треба потстицати ванаграрно запошљавање, одређивањем и уређивањем (комуналним опремањем о трошку државе/локалне самоуправе) локација за сервисно-услугне дјелатности (аутосервиси, угоститељски објекти, производно занатство, и сл.).

б) *Водоснабдевање* је проблем који знатно више осјећају (загорска) села у дубљем залеђу општине, на теренима вишим од 500 м.н.в. него насеља у самом приобиљу. Слабији извори у овом иначе безводном крају, углавном су већ каптирани, али је то довољно тек за нужне санитарне потребе већ малобројног становништва. Коришћење воде за наводњавање је готово непознато (осим заиста минималних, за заливање башти,

коришћењем кишнице из бистријена). Релативно значајне површине квалитетног обрадивог земљишта првенствено ораница (планинских буавица у вртачама и малим крашким пољима), користе се на најекстензивнији начин, системом сувог ратарења, а задњих година све више као ливаде или чак само као пашњаци. С друге стране, на више локација постоје основане претпоставке о подземним водотоцима или кавернама (подземним језерима). Те воде би се могле рационално вишенамјенски експлоатисати. Али, у том смислу треба извршити истражне радове и дефинитивно отклонити дилеме о богатству вода које се не користе.

С друге стране, санацијом ублова и бистријена, изградњом мини акумулација кишнице (коришћењем пластичних фолија) у напуштеним мајданима где је завршена експлоатација шљунка и пјеска, могле би се обезбједити довољне количине воде за потребе интензивирања и одржавања стабилног обима пољопривредне производње.

в) *Нове технологије у пољопривреди*, посебно у нашим условима, представљају квалитетне (декларисане, безвирусне) саднице **нових сорти** воћа и грожђа, **семена** ратарских и повртарских култура (кромпира, шаргарепе, бораније, цвекле, купуса), односно квалитетна **расна грла** у сточарству. Увођење нових семена и садница нових сорти воћа и грожђа, као најефикаснији вид трансфера савремених научних и стручних достигнућа у примарну производњу, треба везати за **утврђивање микрорејона** у којима би се њихово увођење посебно **подстицало и контролисало**, кроз:

- бесплатне или високорегресирани испоруке садница и семена,
- стручне препоруке домаћинима произвођачима - корисницима, кад сами купују (набављају) семе или саднице;
- обавезне инструкције државних органа и стручних служби, у случају да се ови технолошки инпути бесплатно уступају (или регресирају).

Не треба у том погледу никога силом нагонити (нити је то данас уосталом могуће), да набавља баш то препоручено сјеме или садницу. Снага примјера и очигледно искуство и производно-економски ефекти код других узорних домаћина, као огледних произвођача, биће најбоља препорука за све који треба да се одлуче. Али, треба јасно ставити до знања шта није дозвољено, односно шта није а шта јесте у складу са законом и другим прописима, домаћим и међународним стандардима, посебно са аспекта увођења генетски модификованих семена, фитосанитарних и ветеринарских услова. Стручна пољопривредна служба

мора у том погледу бити на услузи свим заинтересованим корисницима, кроз бесплатне савјете и информације и свакодневно присуство на терену.

5. Закључно разматрање

1. Кад су пале и напуштене све идеолошке заблуде и политичке предрасуде, јавила се нова, неолиберална теорија развоја, која фаворизује концепт тзв. малих и средњих предузећа, чији би развој непогрешиво регулисала «невидљива рука слободног тржишта». То би било логично и прихватљиво ако се таква нова предузећа оснивају и развијају упоредо са великим, уколико није претпоставка за њихов настанак гашење великих и на њиховим рушевинама изградња малих предузећа. Још прије само неколико година, владајућа економско- политичка идеологија је била да велика-крупна трговинска предузећа немају шансу, да све то треба декомпоновати, приватизовати и развијати мале трговине. Међутим, та "пиљарска" теорија, која је, нажалост, дала "резултате" (примјери: "Мјешовито", ПКБ Херцег-Нови, систем "РК Београд", и гашење других великих трговинских система), од истих теоретичара је напуштена и прегажена новом потрошачком идеологијом и конкретним пројектима изградње "мегамаркета" у већим градовима, са основним циљем - јефтино снабдевање потрошача, при чему се о судбини примарних произвођача (неизграђена инфраструктура, несигурна производња, мизерне наднице, итд.) не поклања никаква пажња. Наводну «добробит» потрошача мегамаркети постижу на терет произвођача, злоупотребом положаја монопсона и «убијањем» произвођачких цена знатно испод нивоа равнотежне цене производње.

2. Процеси описани у претходној тачки, наводе на закључак да и "мали и средњи" пољопривредни произвођачи у овој општини, било инокосни пољопривредници или пак организовани у задруге или ортачка друштва (производња, дорада, прерада, продаја), могу имати економску-развојну шансу само ако се реорганизује и куповно ојача њихово продајно тржиште, повећањем туристичке потрошње и јачањем куповне снаге локалног становништва. Примарни правац је непосредна чвршћа и трајна повезаност са њиховим директним потрошачима, - хотелима, ресторанима, центрима за одмор и рекреацију, али и са велетрговином, односно са фирмама за складиштење, чување и дистрибуцију ових производа. Посебно је значајно стварање саобраћајних и других услова за бржи и лакши приступ "зеленој пијаци" и непосредним потрошачима. Поред њихове могуће нове организационо интересне инфраструктуре (мале задруге, уговорна друштва, пројекти), њима ће бити неопходан информативно-подстицајни сервис који треба да пружи органи локалне самоуправе.

3. Концепција аграрног и руралног развоја у склопу укупног просторног развоја општине Херцег-Нови, нема и не може у првом реду имати уже производне и социо-демографске, него првенствено шире економско-туристичко-еколошке мотиве, односно усклађено остваривање све четири овдје прецизно дефинисане могуће димензије аграрне мултифункционалности (*производна, неорурално-кохезиона, еколошко-рекреациона и културна функција*). Суштински, то може да значи валоризовање агроеколошких и руралних потенцијала као **природног капитала**. Ипак један од циљева остаје - да се, уз производну и социјално демографску ревитализацију руралних зона, обезбеди уравнотежености демографски развој и повећа територијална (општинско-регионална) прехранбена самоснабдевеност. Међутим, главни извори снабдевања храном ће и даље бити пољопривредни региони у централној Србији и Војводини. Али, повећаће се удио снабдевања из југоисточне Херцеговине и општинског залеђа. Очекујућа повећана туристичка тражња у љетњој сезони, коју би свакако требало проширити бар на четири мјесеца (јуни-септембар, плус јануар-фебруар), мора имати свој одговарајући пандан и у туристичкој понуди. Специфична компонента такве понуде управо би била, не само разноврсна и сигурна понуда аутентичних пољопривредних производа, него и стварање могућности за промоцију садржаја и догађаја у аутентичним руралним просторима и еколошким зонама, који би се памтили и континуирано привлачили нове генерације посјетилаца/корисника.

4. У контексту овдје елабориране идеје – развојног пројекта изградње «трансјорданског пута», као једног (пored рјешавања питања водоснабдевања и трансфера нових технологија у пољопривреди) од кључних «путева» уравнотеженог економско-демографског и одрживог аграрног и руралног развоја, треба нагласити да ова идеја подразумјева планско резервисање драгоцјеног еколошког потпуно очуваног простора у планинском залеђу општине (природног капитала), врло прецизно обиљежавања агроеколошких и руралних зона у том зеленом планинском појасу (за разлику од неатраaktivних голети на нижим јужним експозицијама), које ће, као природни капитал, бити законом намјенски заштићене, и као такве представљати основу концесионих и других улагања у развој ових подручја.

Примљено:
10.01.2006.

Одобрено:
20.03.2006.

Литература

1. Милановић, М. (1974): „Промјене у социјалној структури становништва у општини Херцег-Нови“, Пољопривредни факултет, Београд-Земун.
2. Милановић, Р.М. (1997): «Бајкове Крушевице – антропогеографска и историјска истраживања», Библиотека Хронике села, САНУ, Београд.
3. Милановић, Р.М. (2002): „Прехрамбена индустрија СР Југославије“, Институт за економику пољопривреде, Београд.
4. Милановић, Р.М., Ђоровић, М. и Џвијановић, Д.: (2005) «Регионални приступ у изучавању аграрне мултифункционалности», рад припремљен за међународни научни скуп «Мултифункционална пољопривреда и рурални развој, Институт за економику пољопривреде, Београд.
5. UNDP/UNCHS, Projekt YUG/79/104 (1988): „Херцег-Нови, Просторни план општине 2001», Завод за пројектовање и урбанизам, Херцег-Нови.
6. Euripian Communities (1999): «Перспектива европског просторног развоја», Канцеларија званичних издања ЕЗ, Луксембург. (<http://www.interegio.cce.eu.int>)
7. Попис становништва, домаћинстава и станова у 2003. години, Књиге: 1,2,6,8,9 (2005): Завод за статистику Црне Горе, Подгорица.

**DEMOGRAPHIC AND THE RURAL DEVELOPMENT OF ONE
COSTAL-MOUNTAINOUS-BORDER REGION AND NEW
DEVELOPMENT PATEIS**

Milan R. Milanović, Ph.D.

Summary

This unique example of not just rural development but general development are gathered in municipality Herceg Novi (235 km², 27 places, 33.034 inhabitants.), with strongly different agro-ecological areas: from the seaside with intensive agriculture, hilly with fruit production and cattle breeding, sub-mountain areas with low quality pastures, up to the area of woods (above 1000 meters) and to the compact larch woods (1895m^{нв}). Municipality Herceg Novi is not just seaside but also hilly – mountain municipality not only by its natural-geographical contrast and other developing resources. This municipality is also on the boundary with process of deagrarianisation and depopulation. On the contrary of all expectations most inhabitants are extremely old with very reported differences in micro level. This is why integral approach is necessary in consideration of multifunctionality and urban planning and especially analytical view of present and future settlements with are already in deep aging. Valorization of agricultural and agro-ecological potentials can be real pillar for their survival.

Key words: regional development, demographic changes, agro ecological zones, agricultural multifunctionality, spatial planning, depopulation.

Author's address:

Milan R. Milanović, Ph.D.
Megatrend univerzitet primenjenih nauka
11000 Belgrade, Makedonska 21.
Tel.fax: +381 (0)11 328-1432
E-mail: milanmilanovic@yahoo.com

**ЗНАЧАЈ ТРЖИШТА ЕУ У ИЗВОЗУ ПОВРЋА
ИЗ РЕПУБЛИКЕ МАКЕДОНИЈЕ**

М. Пешевски¹

Абстракт: У раду се, на бази званично објављених статистичких података (1999-2003) утврђује да се у Македонији гаји више од 30 врста повртарских култура, просечно на 62.649 ха, што је 11,2 % обрадивог земљишта. Фармери-повртари, просечно годишње производе 701.358 тона поврћа, а извози се 70.728 тона свежег поврћа, или 10,08 % укупне производње. Извоз по производима, креће се од 0,12 % код паприке до 24,84 % код купуса и кеља. При извозу се остварују различите цене, у зависности од земље извоза. Тако на пример, при извозу у Немачку остварују се најбоље цене (за парадајз 650,92 US \$/t, шаргарепу 457,97 US \$/t, и за печурку 11.558,10 US \$/t), а најмање у Босни и Херцеговини (за парадајз 186,66 US \$/t и за шаргарепу 90,34 US \$/t). Затим, на ранг-листи долази Србија и Црна Гора, Француска, итд.

Од “старих” земаља чланица ЕУ, главни извозни партнер је Италија, која у укупном извозу учествује 29,74%. Но, ако се узму све садашње (2005) земље чланице ЕУ, тада је Словенија на врху ранг-листе са 32,17% од укупног извоза свежег поврћа.

Кључне речи: поврће, потрошња, извоз, цене, квалитет, ЕУ-земље, Србија и Црна Гора.

1. Увод

Земљишни капацитети за пољопривредну производњу Републике Македоније, износе просечно (1999-2003) 1.265 ха или 49,2 % од укупне територије земље. Од тога, 44,3% је обрадиво земљиште. У истраживаном

¹ Др Миле Пешевски, редовни професор, Факултет пољопривредних наука и хране, Скопље, Е-mail: milepesevski@yahoo.com

периоду, повртарска производња је организована просечно на 62.649 ха или 11,2% од обрадивог земљишта. У оквиру те површине, у Републици Македонији гаје се преко 30 повртарских култура. Већи део њих гаји се на више од хиљаду хектара, а неке на релативно мањој површини. Но, колико и да је број и површина гајених култура, у нашој земљи се производи релативно квалитетно поврће, због релативно добрих компаративних климатских предности у односу на већи број европских земаља. Више него сигурно је да од те производње, већи део се троши у земљи, а остатак се извози. Но, у вези са извозом а повезано са профитабилношћу врло је важно где (у којој земљи) ће се извозити и у каквој форми (свежа или прерађена) ће се продати. При извозу веома значајна је количина (квоте), квалитетна својства, извозне цене и укупна вредност поврћа.

Циљ рада је да изврши анализу вишегодишњих података повртарских производа и да се проучи спољно-трговинска размена са земљама чланица ЕУ. Исто тако, циљ рада је да се изврши компарација неких показатеља извоза у ЕУ са неким суседним земљама, пре свега са Србијом и Црном Гором.

2. Извор података и метод рада

За реализацију постављеног циља, у раду користили смо вишегодишње (1999-2003) објављене статистичке податке Државног завода за статистику Републике Македоније. Неки од њих коришћени су као такви а неки допунски су обрађивани, а затим коментарисани. За детаљнију анализу извршили смо класификацију тзв. изабране (важније) културе (производе), и друге културе односно производи.

Група “изабрани производи” је утврђена на бази њиховог процентуалног учешћа од 5 или више од 5% било у површини, производњи, потрошњи и извозу свежих повртарских производа.

У раду коришћени су уобичајене методе за оваква истраживања а углавном стандардне статистичко-математичке методе.

При доношењу закључака, коришћен је углавном метод компарације података.

3. Резултати истраживања

3.1. Обим укупне продукције свежег поврћа

Државни завод за статистику званично, континуирано објављује податке само за 10-15 повртарских култура-производа. На бази тих података утврђује се да Република Македонија производи, просечно више од 700.000 тона свежег поврћа. Количина укупне производње, из године у годину се повећава (Таб.1), насупротив смањењу површина [5].

Табела 1. Динамика укупне производње важнијих повртарских култура (t)

Производ	Година					Просек
	1999	2000	2001	2002	2003	
Укупно повртарство	691443	694386	695961	707649	717353	701358
Кромпир	169258	164486	176336	184487	174661	173846
Пасуљ	15175	13495	11656	13812	14194	13666
Парадајз	128382	134654	126313	109506	129739	125719
Црни и бели лук	42836	40415	35427	38894	34841	38492
Краставац	25900	26700	27271	27606	34921	28480
Паприка	116468	116597	111611	108073	111494	112849
Купус и кељ	70177	70378	75284	70586	75347	72354

Извор: Статистички годишњак РМ.

Укупна количина поврћа се повећава, пре свега као резултат повећане технолошке културе (увођење нових технологија) код младих фармера-повртара, чији број у последње време се повећава.

3.2. Укупан извоз свежег поврћа из Републике Македоније

У оквиру укупног извоза свежег поврћа из Републике Македоније, континуирано доминира парадајз са укупном количином од 18.908 тона, што је 26,73% од укупне количине извоза, што износи, просечно 70.728 тона (Таб.2).

Табела 2. Количина извоза свежег поврћа по производима (1)

Производ	Година					Просек	Учешће (%)
	1999	2000	2001	2002	2003		
Кромпир	3301	3510	3742	2756	8387	4339	6.13
Грашак	61	96	4	8	3	34	0.05
Пасуљ	213	753	192	98	146	280	0.40
Парадајз	14443	17756	18769	20974	22596	18908	26.73
Црни и бели лук	3026	2389	3609	2726	4346	3219	4.55
Празилук	299	210	48	238	648	289	0.41
Купус и кељ	19801	17132	19427	14592	18922	17975	25.41
Карфиол и броколи	53	19	83	54	91	60	0.09
Краставац	13	29	44	34	127	49	0.07
Шаргарепа	6777	9298	9091	9945	14212	9865	13.95
Друго махунасто поврће	227	270	319	214	246	255	0.36
Печурке	305	149	183	768	167	314	0.44
Друго поврће	21763	15342	15415	11157	11333	15002	21.21
Паприка	172	320	101	25	76	139	0.20
Укупно	70454	67273	71027	63589	81300	70728	100.00

Извор: Статистички годишњак РМ

Скоро, исту количину, као и парадајз, Република Македонија у ЕУ извози и купус и кељ у свежем стању. За шаргарепу, карфиол и броколи Државни завод за статистику званично не објављује податке засејаних површина и остварене производње, па зато није могуће са сигурношћу да се каже колико % од домаће производње се извози тих производа.

Прерачуни (Таб.3), на бази расположивих званичних статистичких података, говоре да врло мали део домаће производње се извози у свежем стању, просечно 10,08 %. Највише (просечно 24,84 %) се извози купус и кељ, а најмање (0,12 %) паприка.

Табела 3. % извоза укупне производње важнијих повртарских култура

Производ	Година					Просек
	1999	2000	2001	2002	2003	
Кромпир	1.95	2.13	2.12	1.49	4.80	2.50
Пасуљ	1.40	5.58	1.65	0.71	1.03	2.05
Парадајз	11.25	13.19	14.86	19.15	17.42	15.04
Црни и бели лук	7.84	6.56	11.78	7.88	14.25	9.43
Краставац	0.05	0.11	0.16	0.12	0.36	0.17
Паприка	0.15	0.27	0.09	0.02	0.07	0.12
Купус и кељ	28.22	24.34	25.80	20.67	25.11	24.84

Извор: Наши прерачуни на бази података из Статистичког годишњика РМ

Анализа вредносног израза извоза по производима (Таб.4), показује да Република Македонија, исто као и код квантитативног израза (Таб.2), највише извози парадајз (просечно, 33,30 %). Но, ту учешће купуса и кеља је смањено за, скоро, 15 индексних поена. Овај податак говори да укупна вредност производње, а посебно извоза, више је зависна од цене, него од количине.

Табела 4. Структура вредности извоза свежег поврћа по производима
000 US \$

Производ	Година					Просек	Учешће (%)
	1999	2000	2001	2002	2003		
Кромпир	309	344	287	261	993	439	3.48
Грашак	44	29	0	1	2	15	0.12
Пасуљ	226	825	105	63	88	261	2.07
Парадајз	2999	3485	3820	4229	6468	4200	33.30
Црни и бели лук	288	245	299	219	429	293	2.32
Празилук	50	23	5	20	90	38	0.30
Купус и кељ	1322	1026	1179	1184	2120	1366	10.82
Карфиол и броколи	10	2	9	14	25	12	0.10
Краставац	3	3	5	3	24	8	0.07
Шаргарепа	926	1233	1269	905	2185	1304	10.34
Друго махунасто поврће	214	150	97	90	130	137	1.09
Печурка	1358	821	720	2954	1049	1381	10.95
Друго поврће	4457	3037	2978	1764	2451	2937	23.29
Паприка	300	456	109	53	181	220	1.74
Лећа	0	0	1	1	2	1	0.01
Укупно	12490	11679	10885	11761	16238	12611	100.00

Извор: Наши прерачуни на бази података из Статистичког годишњака РМ

3.3. Извозне цене

Нема сумње да продајна цена, више зависи од квалитета, него од коњукурности производа. Док при извозу, на висини извозне цене, поред квалитета, утицај има и конкуренција, но и јачина трговинских односа са земљама-увозника, а посебно са фирмом-увозником.

Овом приликом не можемо да коментаришемо како се кретала извозна цена купуса и кеља по земљама, пошто Државни завод за

статистику даје збирно ове податке у групи “карфиол, броколи, и слично поврће, свеже или расхлађено”.

Интересантно је да се погледају извозне цене по земљама (Таб.5), само код производа који доминирају у укупном извозу (а стање је исто и код других производа). На пример, парадајз се извози у Србију и Црну Гору по цени од 233,54 US \$ /t, а у Грчкој (земља први сусед, као Србија и Црна Гора, но земља-чланица ЕУ) по цени од скоро два пута већа у односу на извозну цену у Србији и Црној Гори.

При извозу парадајза у Немачку, цена је скоро, три пута већа у односу на извозну цену у Србију и Црну Гору, а у односу на Чешку (четврта земља у рангу), само за 14,68% већа. Цена извоза парадајза у Босни и Херцеговини је још нижа од извозне цене у Србији и Црној Гори. Ови подаци а и подаци извозне цене шаргарепе и печурке, говоре да главни адут при формирању цена поред осталог је и квалитет. Потрошачи из богатијих земаља-чланица ЕУ захтавају и плаћају производе високог квалитета, а они из сиромашних земаља, због сиромаштва траже и купују производе нижег квалитета у односу на друге земље.

Табела 5. Извозне цене (US \$ /t) код главних земаља-увозника доминантних производа при извозу у 2003. год.

Земља	Производ		
	Парадајз	Шаргарепа	Печурка
Словенија	485.11	166.42	/
Италија	433.83	/	7 284.61
Грчка	454.29	595.07	/
Чешка	567.58	231.18	/
Немачка	650.92	457.97	11 558.10
Француска	278.11	/	3 074.78
Србија и Црна Гора	233.54	135.51	5 379.45
Босна и Херцеговина	186.66	90.34	/
Хрватска	350.37	253.60	/

Извор: Наши прерачуни на бази података из Статистичког годишњака РМ

Ту желимо да демантујемо мишљење многих македонских грађана да Словенија купује од Републике Македоније велику количину паприке, па затим на страном тржишту продаје ајвар од македонске сировине. Напротив, највећи (са више од 68% у укупном извозу) увозник паприке из Републике Македоније је Србија и Црна Гора, са просечном годишњом количином увоза од око 95 тона свежје паприке (Таб. 6), што је за 14.4 пута више од словеначког увоза. Исто тако, Србија и Црна Гора купује "јефтину" паприку, пошто Словенија плаћа, за 2,6 пута већу цену увезене паприке из Републике Македоније.

Табела 6. Количина (kg) и извозне цене (US \$/t) паприке у Словенији и Србији у Црној Гори

Земља	Показатељ	Година					Просек
		1999	2000	2001	2002	2003	
Укупан извоз из РМ		172241	320213	100818	25000	76366	138928
Словенија	Количина	26881	2059	2500	1000	600	6608
	% из РМ	15.61	0.64	2.48	4.00	0.79	4.76
	Цена	3787.13	3207.87	4158.00	4005.00	4978.33	3807.32
Србија и Црна Гора	Количина	25474	292636	69898	15160	71204	94874
	% из РМ	14.79	91.39	69.33	60.64	93.24	68.29
	Цена	2431.26	1418	849.87	1264.05	2139.86	1492.15

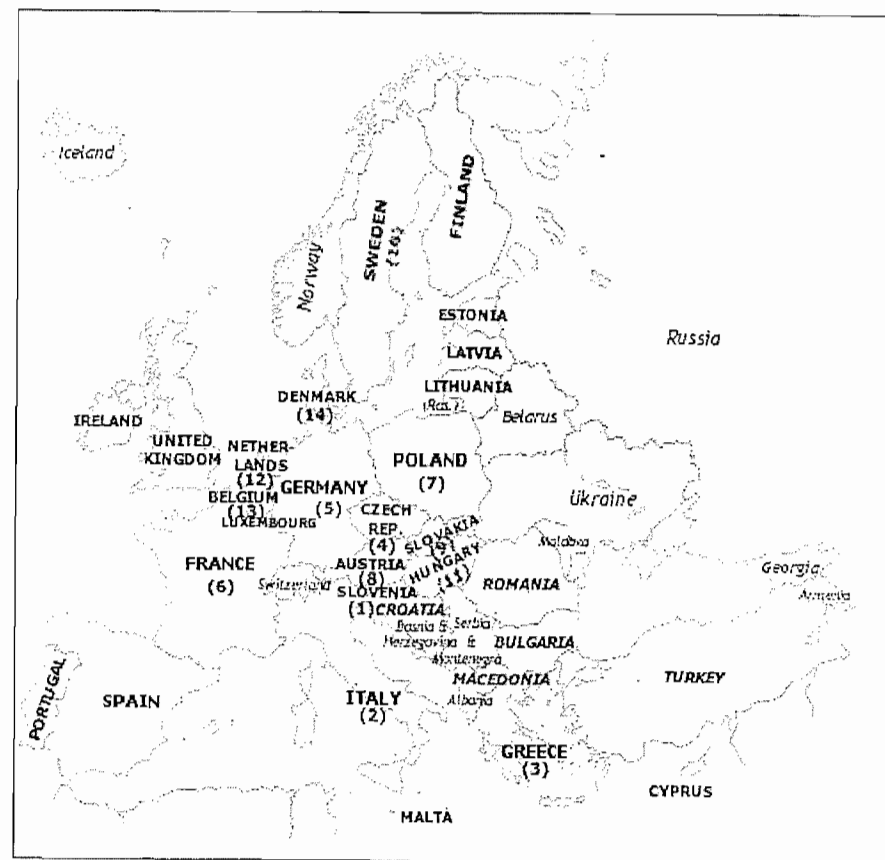
Извор: Наши прерачуни на бази података из Статистичког годишњака РМ

3.4. Извоз свежје поврће у земљама ЕУ

Вредност укупног извоза свежје поврће у земљама ЕУ износи, просечно 4.044.000 US \$ (Таб.8), што је у односу на извоз у Србију и Црну Гору мањи је за 28,76% [6]. Учешће земаља ЕУ (само оних где у досадашњем периоду Република Македонија има извоз свежје поврће) је, просечно 32% од укупног извоза, који износи просечно 12.611.000.000 US \$. По годинама истраживања, учешће се кретало од 28,19%, у 2001 години па чак до 42,80%, у 2002 години (Таб.7). Од "старијих" земаља чланица ЕУ, главни извозни партнер Републике Македоније је Италија. Тамо углавном се извозе печурке. У укупном извозу печурака, Италија учествује са 60,85-95,25%. Одмах иза ње, на ранг-листи налази се Грчка, где Република Македонија извози разноврстно свежје поврће у вредности, просечно 934.000 US \$.

Ако, се пак прави анализа у садашњим земљама-чланица ЕУ (Сл. 1), тада стање је другачије. Наиме, на првом месту је Словенија са укупним извозом од 1.297.000 US\$ или 32,17 % у укупном извозу свежје поврћа из Републике Македоније у ЕУ. Словенија из Републике Македоније, углавном увози: парадајз, кромпир, пасуљ, црни лук, карфиол и броколи, махунасто поврће, паприку и друго свежје поврће, са укупном вредношћу од 911.000 US \$, у 2002 години до 1.715.000 US \$, у 2003 години или просечно 1.297.000 US \$ (Таб. 7).

Сл. 1 - Земље ЕУ (стање 2005)

* Бројеви испод имена земље представљају ранг у укупној вредности извоза

На четврто место у рангу се налази Чешка где Република Македонија извози свеже поврће са укупном вредношћу, просечно 182.000 US \$. Република Македонија у Чешку извози, углавном: шаргарепу, купус, карфиол, броколи, парадајз, и друго разноврсно поврће. Количине и вредности се разликују по годинама. Тако, на пример, при извозу шаргарепе у 2003 години у укупној количини Чешка учествује са 6,83 %, а у укупној вредности са 81,13 %.

Табела 7. Учешће земаља ЕУ у укупном извозу свежег поврћа из Републике Македоније

000 US \$

Земља	Година					Просек	Учешће (%)
	1999	2000	2001	2002	2003		
Укупан извоз	12490	11679	10885	11761	16238	12611	
Словенија	1492	1126	1243	911	1715	1297	32.07
Словачка	33	28	74	56	58	50	1.24
Немачка	58	41	99	141	270	122	3.02
Шведска	11	10	20	24	71	27	0.67
Чешка	45	393	136	70	265	182	4.50
Аустрија	38	2	143	56	35	55	1.36
Француска	148	15	37	99	124	85	2.10
Грчка	512	1050	596	976	1535	934	23.10
Холандија	4	3	10	15	30	12	0.30
Италија	1125	723	646	2663	836	1199	29.65
Пољска	56	117	18	23	38	62	1.53
Мађарска	13	3	47	0	18	16	0.40
Белгија	2	0	0	0	9	2	0.04
Данска	0	0	0	0	3	1	0.02
Укупно ЕУ	3537	3511	3069	5034	5007	4044	100.00
Учешће %	28.32	30.06	28.19	42.80	30.84	32.07	

Извор: Наши прерачуни на бази података из Статистичког годишњака РМ

Изнесене чињенице и показатељи говоре о огромној важности захтева, између осталог и, за квалитативна својства свежег поврћа, при извозу уопште, а посебно у садашњим и будућим земаљама-чланица ЕУ.

4. Закључак

На бази проучавања сачињених за анализу спољно-трговинског пословања Републике Македоније свежег поврћем у делу извоза у земаљама ЕУ, може се закључити следеће:

1. Македонски фармери-повртари рационално не искористићавају природне компаративне предности (посебно дуге сунчеве дане) у односу на земље ЕУ. За производњу поврћа они ангажују 11,20% од обрадивог земљишта, а производе, просечно 701.358 тона или по 11,2 t/ha свежег поврћа. Овај принос незадовољава, с обзиром на то да повртарске културе имају високи генетски потенцијал за већу производњу.
2. Република Македонија релативно мало извози свеже поврће. Од укупне годишње производње (701.358 тона) само 10,08 % извози. А по производима, највише (24,84%) купус и кељ, а најмање (012%) паприку.
3. Република Македонија има трговинске односе (само извоз свежег поврћа) са релативно великим бројем (просечно са 14) земаља-ЕУ, но у укупној вредности извоза учествују са 32,06%, а у истом периоду, од осталих земаља, само Србија и Црна Гора учествује са 44,88%.
4. Најважнији трговински партнер Републике Македоније од земаља-ЕУ је Словенија, пошто се тамо извози више од 32 % од укупне вредности свежег поврћа.
5. Извоз свежег поврћа у земаљама-ЕУ може се повећати само испуњавањем високих стандарда квалитета производа и дизајна амбалаже. Потрошачи из земаља-ЕУ плаћају високе цене, но захтевају високи квалитет.

Примљено:
10.02.2006.

Одобрено:
20.03.2006.

Литература

1. Анакиев Б., Пешевски М. 2002: Извозните можности на македонскиот агрокомплекс со приемот во СТО. Зборник на трудови : извозните можности на РМ во услови на членство во СТО, 101-120, Здружение на агроекономистите на РМ, Скопје.
2. Државен завод за статистика на РМ. 1998-2005: Статистички годишник на РМ, Скопје.
3. МАНУ, 1999: Стратегија за извоз на РМ, 123-152, Скопје.
4. Миловановиќ и сар., 2004: Потрошња агроиндустријских производа и квалитет исхране становништва СРЈ/СЦГ-дугорочне карактеристике. Економика пољопривреде (51) 1-2 (3-21), Београд.
5. Пешевски М., Шекеринов Д. 2005: Значењето на градинарството во надворешно-трговското работење на Република Македонија со светот. Зборник на трудови: Пристапот на производите од агрокомплексот до внатрешниот и надворешниот пазар, 133-146, Здружение на агроекономистите на РМ, Скопје.
6. Peševski M., Šećerinov D., Tomić D. 2006: Mesto Srbije i Crne Gore u trgovinskoj razmeni Republike Makedonije svežim povrćem. Zbornik radova sa međunarodno savetovanje: Biotehnologija I poljoprivreda, 3-4. III 2006, Čačak.

THE SIGNIFICANCE OF THE EU-COUNTRIES FOR VEGETABLE EXPORTS FROM THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Mile Peshevski, Ph. D., regular professor
Faculty of Agricultural Sciences and Food, Skopje

Abstract

This paper, based on officially published statistical data (1999-2003) from the State Statistical Office of the Republic Macedonia, determines that more than 30 types of vegetable crops are cultivated in the country, on average of 62 649 ha which is 11.2% of the total cultivated area. The vegetable farmers on that area annually produce 701 358 tons in average. The Republic of Macedonia, in average exports 70 728 tons of fresh vegetables or 10.08% of the total production. The export, divided by products, ranges from 0.12%, for pepper up to 24.84%, for cabbage and cale. Different prices are achieved during the exporting, depending on the country of export. In this regard, for example, when exporting to Germany best prices are achieved (for tomato 650.92 US \$/t, for carrots 457.97 US \$/t, and for mashrooms 11 558.10 US \$/t) and lowest when exporting to Bosnia and Hercegovina (for tomato 186.66 US \$/t, for carrots 90.34 US \$/t). Afterwards follow Serbia and Montenegro, France, etc.

From the "old" EU member-countries, our major export partner is Italy, where the total export (only for EU-countries) is 29.74%. But, if the current (2005) EU member-countries are taken into consideration, the Slovenia is at the top of the list with 32.17% from the total fresh vegetable exports.

Key words: vegetables, consumption, export, prices, quality, EU-countries, Serbia and Montenegro.

Author's address:

Dr Mile Peshevski
Faculty of Agricultural Sciences and Food
Skopje
E-mail: milepesevski@yahoo.com

**ТРЖИШТЕ И АСОТИМАН ПРОИЗВОДА ОД МАЛИНЕ
У СВЕТУ И РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**С. Стевановић¹, М. Милановић², М. Јанковић¹, Снежана Стевановић¹

Абстракт: Последњих десетак година у свету је забележен динамичан раст производње малине. У укупном светском промету малине, свежа малина учествује са око 8,5%. У структури извоза малине из Републике Србије доминира смрзнута малина са преко 90%. Поред ње у извозу се још појављује свежа малина и концентрисани сок од малине.

На светском тржишту је шири асортиман производа од малине. У високоразвијеним земљама, великим конзументима овог производа, у понуди се јавља у различитим облицима: смрзнута, концентрована, сушена, желирана или сокови од малине. Поред тога, велике количине малине у свету се на традиционалан начин користе за производњу џемова, компота, слатка, алкохолних пића и других специјалитета са националним обележјима.

У раду је анализирано светско тржиште и асортиман производа од малине и њихова извозна/увозна цена у периоду 1995-2004. година. Посебно су обрађене регионалне дестинације извоза малине и прерађевина од малине из Републике Србије.

Имајући у виду наведено, у раду се разматрају значај добијања и промет производа од малине виших фаза прераде, као што су сокови, концентрати, сирупи, желирани производи и др. Понудом ових производа на домаћем тржишту, а нарочито извозом, могу се постићи знатно виши економски ефекти (цене и преко 60 еура/кг). Зато укупна понуда ових производа, у борби за одговарајуће место на домаћем и у све оштријој

¹ Др Симо Стевановић, доцент, др Миодраг Јанковић, ред. проф., мр Снежана Стевановић, асистент, Пољопривредни факултет, Београд.

² Др Милан Р. Милановић, ред. проф. Мегатренд-Факултет за менаџмент, Ваљево

конкуренцији обима и квалитета на светском тржишту, треба да потиче из производње/објеката који испуњавају стандарде НАССР, да буде препознатљиве робне марке и оригиналног паковања, као симбола порекла и квалитета.

Кључне речи: малина, тржиште, асортиман производа, цена малине.

Увод

Малина, као континентално јагодасто воће, гаји се у преко 40 земаља света. Код неких земаља малина представља значајан извозни производ. У последњих двадесетак година повећано је интересовање за гајење ове воћне врсте. То је посебно изражено на Новом Зеланду, Аустралији, Шпанији и Чилеу.

Због свог специфичног укуса, ароме и лековитог дејства (регулације крвне слике, варења, повећања имунитета организма, као и смањења ризика од карцинома), малина се све више конзумира. Посебно је то изражено иницирањем нових трендова у исхрани људи, као што су макробактеријска, органска и функционална исхрана. Новија истраживања, домаћих и страних здравствених институција, показују да малина има веома снажне антиканцерогене карактеристике.

Република Србија је по својим агроколошким условима веома погодна за гајење малине. Незагађено земљиште, погодна клима, довољно сунца, чине да малина са ових простора има боље карактеристике, интензивнију арому, боју и укус, у односу на малине из других земаља.

Циљ рада је да прикаже анализу тржишта и асортимана производа од малине и укаже на значај добијања производа више фазе прераде. Извозом ових производа могу се постићи знатно више продајне цене у односу на цене које се постижу продајом свеже или смрзнуте малине.

Подаци о наведеним показатељима прикупљени су са web адресе FAO (www.fao.org). Статистике спољне трговине Савезног завода за статистику, као и друге литературе која се бави проблемима производње и промета малине и прерађевина од малине. Треба напоменути да се подаци, како FAO статистике, тако и Статистике спољне трговине, односе на Србију и Црну Гору, а познато је да нема евидентиране тржишне производње малине на подручју Републике Црне Горе. Зато је анализа тржишта и асортимана производа од малине у раду вршена само за подручје Републике Србије.

1. Малина у спољнотрговинској размени

Успешно укључивање једне земље у робну размену условљено је квалитетом, ценом, асортиманом, конкурентношћу, административним мерама државних органа, квантитативним и квалитативним ограничењима извоза и увоза, девизним режимом и др.

У структури међународног промета континенталног воћа малина учествује са 1% и дели осмо место, заједно са вишњом, дуњом и орахом. (Томић, Влаховић, 2003)

Просечан извоз¹ свеже малине у периоду 1995-2004. године износио је 33,5 хиљ. тона или око 8,5% укупне светске производње. Вредност извоза малине је око 69,3 мил. \$ и повећавала се по просечној годишњој стопи од 4,3%, при чему је остварена просечна извозна цена од 2,1\$/кг.

Пољска² је до 2000. године просечно извозила око 20 хиљ. тона, са учешћем у светском извозу свеже малине од око 34%. Девизни прилив Пољске остварен извозом свеже малине кретао се око 10,3 мил. \$. Треба истаћи да је извозна цена свеже малине из Пољске износила само 0,9\$/кг и најнижа је у односу на остале земље извознице чланице ЕУ.

За разлику од Пољске, Чиле је са скоро троструко мањим извозом (4,3 мил. тона) остварио већи девизни прилив, при чему је извозна цена износила 2,8\$/кг. За Чиле је карактеристично да има значајну експанзију извоза од 6,0%. Највећи део извоза свеже малине из Чилеа усмерен је у САД (87%), а свега 7% ка европским земљама и 4% према Канади. Чиле представља озбиљног конкурента Републици Србији у извозу свеже малине на светском тржишту. (Томић, Влаховић, 2003) Од ваневропских земаља значајан извозник свеже малине је и Канада са 3,8 хиљ. тона, што представља 11,3% светског извоза. Међутим, Канада бележи пад стопе извоза свеже малине од чак -8,4% годишње.

¹ После 2000. године постоје велике разлике у евидентираном увозу и извозу свеже малине на светском нивоу.

² После 2000. године у FAO Trade Yearbook не постоје подаци о извозу свеже малине из Пољске.

Табела 1. Светски промет и цена свеже малине у периоду 1995-2004. година (годишњи просек)

	Количина			Вредност			Цена (\$/кг)	Cv (%)		
	тона	Cv (%)	Стопа раста (%)	(000) \$	Cv (%)	Стопа раста (%)				
									Стопа раста (%)	
	Извоз									
Пољска ¹	11406,3	82,2	34,0	2,3	10343,5	90,5	14,9	-10,5	0,9	62,0
Чиле	4322,9	21,4	12,9	6,0	11929,0	46,8	17,2	11,5	2,8	41,8
Канада	3787,8	31,3	11,3	-8,4	6069,5	43,6	8,8	-6,3	1,6	24,0
Србија и Црна Гора ²	3583,5	115,7	10,7	5,8	3031,9	117,4	4,4	11,0	0,8	35,6
Шпанија	2677,4	74,6	8,0	36,0	18519,4	91,1	26,7	32,8	6,9	30,3
Мађарска	2198,0	67,7	6,6	-2,8	2355,8	42,7	3,4	10,4	1,1	84,4
Немачка	2043,5	57,5	6,1	-10,9	2855,9	80,0	4,1	-14,4	1,4	36,8
Румунија ³	634,9	118,1	1,9	-18,7	760,2	113,7	1,1	-12,0	1,2	71,7
Француска	532,6	45,8	1,6	13,7	3740,2	39,6	5,4	9,4	7,0	15,2
Холандија	442,3	64,7	1,3	11,3	2773,6	60,8	4,0	14,8	6,3	21,5
	Увоз									
Немачка	10847,8	28,4	23,4	0,6	14397,8	38,6	14,9	-4,4	1,3	20,7
Аустрија	8021,3	45,0	17,3	17,6	7876,9	42,3	8,2	6,9	1,0	35,2
САД	6588,1	18,0	14,2	1,2	19414,4	45,0	20,1	9,1	2,9	27,5
Холандија	6295,2	27,9	13,6	3,6	6901,0	37,8	7,1	-5,0	1,1	30,7
Канада ⁴	3073,1	106,5	6,6	-	7565,3	121,8	7,8	-	2,5	48,5
Француска	2531,4	36,4	5,5	4,2	11498,4	41,1	11,9	8,7	4,5	14,9
Велика Британија	2502,0	68,2	5,4	19,5	14170,2	80,0	14,7	25,6	5,7	24,9
Белгија-Луксембург ⁵	2339,9	77,2	5,0	14,1	4573,4	60,0	4,7	7,6	2,0	42,1
Швајцарска	971,8	50,9	2,1	-10,4	3258,9	28,8	3,4	-3,1	3,4	45,6
Италија	732,3	93,0	1,6	36,2	2494,8	58,7	2,6	18,1	3,4	124,3

Извор: www.fao.org

¹ Нема извоза после 2001. године; ² Без података за 1995. годину; ³ Без података о извозу 1996, 1998 и 1999. године;⁴ Увоз се евидентира од 1998. године; ⁵ Увоз евидентира одвојено до 1999. године.

38

ЕП 2006 (53) 1 (35-48)

Четири земље (Пољска, Чиле, Канада и Република Србија), учествују са преко 65% у светском извозу свеже малине.

Република Србија, са просечним извозом свеже малине од 3,6 хиљ. тона, остварује девизни прилив од 3,0 мил. \$ годишње, при чему је извозна цена свега 0,8\$/кг. То је најнижа цена по којој се извози свежа малина од десет земаља највећих извозница малине. Треба напоменути да је то само 38% нивоа просечне светске извозне цене свеже малине.

Мађарска (-2,8%), Немачка (-10,9%) и Румунија (-18,7%) бележе смањење извоза свеже малине, док Француска (13,7%) и Холандија (11,3%) имају најдинамичнији раст извоза. Поред Шпаније и Чилеа, Република Србија има високу годишњу стопу раста извоза од 5,8%. Шпанија (6,9\$/кг), Француска (7,0\$/кг) и Холандија (6,3\$/кг) остварују највеће извозне цене свеже малине и ако се вероватно ради о извозу унутар ЕУ.

Од десет земаља највећих **увозника** свеже малине осам је из Европе, а две из Америке (САД и Канада). Као и код извоза, Европа је највећи регионални увозник свеже малине, са учешћем од око 75%. Ако се европским земљама прикључе САД и Канада онда је анализом обухваћено око 95% светског увоза малине.

Немачка је, и поред значајног извозника, највећи увозник свеже малине са око 10,8 хиљ. тона, што је око четвртине светског увоза и скромном стопом раста од 0,6%. Аустрија (17,6%), Велика Британија (19,5%) и Италија (36,2%) бележе најдинамичније стопе раста увоза свеже малине. Од анализираних земаља, једино је негативна стопа раста увоза од -10,4% забележена код Швајцарске.

Најнижа увозна цена свеже малине је код Аустрије (1,0\$/кг), Немачке (1,3\$/кг) и Холандије (1,1\$/кг), а највиша у Великој Британији (5,7\$/кг) и Француској (4,5\$/кг).

Из наведених података о највишим увозним ценама малине, наша оријентација у извозу треба да буде управо на ова тржишта.

2. Асортиман производа од малине у свету

Специфичан хемијски састав и органолептичке особине малине разлог су због којих се развијају нови производи већег степена прераде и нови поступци конзервасања.

Поред свеже и смрзнуте малине у свету се у понуди налазе и други производи од малине: Лиофилизована малина (Freeze-dry raspberry), малина сушена у бубњу (drum drying), ушећерена малина (sugar infusing) малина сушена ваздухом (air drying) и малина сушена на сунцу (sun dried) (www.vandrunen-farms.co.yu).

Поред наведених прерађевина од малине у понуди су и вина, ракије и сирће од малине (www.botanical.com).

Цене ових прерађевина знатно су веће од цена свеже и смрзнуте малине. На пример:

Сируп од малине 12oz (0.350 л) продаје се по 4,95\$;

конзервисана малина без семенки 12 oz продаје се по 4,95 \$

слатко од малина без семенки 8,5 oz (0.250 гр) продаје се по 4,95 \$

Цем од малине 12 oz (0.350 гр) продаје се по 4,95 \$. (www.youpinw.com)

Наведене цене производа од малине вишеструко су веће од цена свеже или смрзнуте малине остварене у промету на светском тржишту.

У САД:

Лиофилизована малина 1,8 lbs, у комадима, продаје се по 25,75 \$, а цела малина 31,52 \$ (www.beprepared.com)

Лиофилизована малина у праху 8 oz (0,226 кг) продаје се по 19,95\$. (www.nutri-fruit.com)

Цем од малине са семенкама без додатка шећера 9 oz (0,250 кг) продаје се по 27,0 \$.

Цем од малине са семенкама, са шећером 9 oz продаје се по 24,5 \$.

Сируп од малине 12 oz (0.350 л) продаје се по 26,0 \$. (www.sturmsberryfarm.com)

У понуду нових производа од малине спада и *осушено самлевено семе* (извор Елагинске киселине). Америчка фирма Bloodroot производи капсуле од 500 mg у паковању од 120 капсула, а продаје се по 14,95\$. Цена овог производа достиже вредност од 250 \$/кг. (<http://bloodroot/ellagicacid.html>)

У високоразвијеним земљама још су веће разлике цена свеже и смрзнуте у односу на цене прерађевина од малине. Илустрације ради, литар сирупа од малине би коштао преко 70 \$, а цема од малине са семенкама без додатка шећера преко 100 \$ за килограм.

Имајући у виду извозне цене свеже и смрзнуте малине, управо наша оријентација треба да буде добијање производа од малине виших фаза прераде, као што су сокови, концентрати, сирупи, желирани производи и пасте од малине. Извозом ових производа на тржиште, пре свега

високоразвијених земаља Европе и Америке, може се постићи знатно већи девизни прилив од садашњих 100 мил. еура.

3. Тржиште и асортиман производа од малине у Републици Србији

Производња јагодастог воћа представља производњу са највећим степеном робности, будући да се на тржиште пласира преко 98% укупно оствареног обима производње. Због релативно високе цене у односу на расположиву платежно способну тражњу у нашој земљи, доминантан део, око 75% укупно остварене производње јагодастог воћа је извозно оријентисан. (Шеварлић at all, 1998)

Табела 2. Структура извоза и цена производа од малине Србије и Црне Горе у периоду 1995-2004. година

	Извоз		Структура		Цена \$/кг
	тона	000 \$	тона	000 \$	
просек 1995-1997					
Малине, свеже*	1079	796	2,3	1,4	0,7
Малине, смрзнуте**	46491	57175	97,4	98,5	1,2
Малине привремено конзервисане***	162	75	0,3	0,1	0,5
Укупно	47732	58046	100,0	100,0	1,2
просек 2002-2004					
Малине, свеже*	8371	7729	11,3	7,6	0,9
Малине, смрзнуте**	65544	94440	88,5	92,4	1,4
Малине привремено конзервисане***	105	57	0,1	0,1	0,5
Укупно	74020	102226	100,0	100,0	1,4
период 1995-2004****					
Малине, свеже*	4013	3484	6,5	4,6	0,9
Малине, смрзнуте**	57669	72729	93,2	95,3	1,3
Малине привремено конзервисане***	221	95	0,4	0,1	0,4
Укупно	61903	76308	100,0	100,0	1,2

Извор: Статистика спољне трговине, СЗС, Београд.

* Малине, купине, дудиње и логанске бобице, свеже;

** Малине и слично, куване или не, смрзнуте, са и без шећера;

*** Малине привремено конзервисане, а нису за непосредно конзумирање

**** Без података за 1998. и 1999. годину

Од просечно годишње произведених количина малине (67.6 хиљ. тона) у периоду 1995-2004. године (FAO), преко 90% је извезено на инострано тржиште (61.9 хиљ. тона). Вредност извоза је око 76,3 мил. \$, а последњих година и преко 100 мил. \$.

У структури извезених количина доминира смрзнута малина са преко 90%, а у појединим периодима и преко 98%, што је позитивна тенденција. Треба напоменути да је извозна цена смрзнуте малине у просеку за око 50% већа од цене свеже малине.

На основу података за 2004. годину, у структури извезене малине само је трећина (33,4%) класе "роленд", чија је извозна цена 2,3\$/кг. У високо развијеним земљама "роленд" у структури производње учествује са преко 60%. У истој години извезено је и 120 тона концентрисаних¹ и 195 тона осталих сокова од малине. Девизни прилив по основу извоза ових прерађевина износио је преко милион \$.

У структури извоза свеже малине из Републике Србије доминирају Аустрија и Немачка са преко 80%. Само је у 2004. години највећи партнер у извозу свеже малине била Италија са 36% учешћа. Остале земље, као што су Данска, Мађарска и Швајцарска симболично и спорадично учествују у извозу свеже малине из Републике Србије.

Немачка је стални и највећи увозник смрзнуте малине из Републике Србије са просечним учешћем у структури извоза са преко 40%, са изузетком 2004. године, када је учествовала са 26,3%. Поред Немачке, стални партнери у увозу смрзнуте малине из Републике Србије су Француска са 15-20%, Аустрија са 7-12% и Швајцарска са 2-4%. Поред ових земаља, спорадично се смрзнута малина извозила у Белгију и Холандију са просечно 5-7%, затим у Италију и Велику Британију са 2-5%, као и Шведску са око 3-4%. Из претходног се може закључити да је извоз смрзнуте малине из Републике Србије усмерен у високоразвијене земље чланице ЕУ.

Просечна извозна цена смрзнуте малине у земље ЕУ кретала се од 1\$/кг из 1997. до 1,8\$/кг у 2004. години. Највећу извозну цену смрзнуте малине Република Србија је остварила 2004. године и то са Аустријом од 2,1\$/кг и Великом Британијом од 2,0\$/кг.

¹ Извозна цена концентрисаног сока од малине (6,7\$/кг) је три пута већа од цене смрзнуте малине класе роланд (2,3\$/кг). Извозна цена сока од малине-осталог је 1,5\$/кг.

Табела 3. Структура извоза производа од малине Србије и Црне Горе, по земљама дестинације, 1996., 2000., 2002. и 2004. године

	1996		2000		2002		2004	
	т	000 \$	т	000 \$	т	000 \$	т	000 \$
свежа								
Аустрија	37,6	37,2	50,9	50,5	61,7	62,7	26,0	25,3
Данска	5,0	4,6	-	-	-	-	-	-
Немачка	10,0	9,6	37,2	35,9	25,0	25,3	7,5	12,8
Мађарска	6,4	5,9	-	-	-	-	3,9	3,4
Швајцарска	3,3	4,2	-	-	-	-	5,8	5,6
БиХ	-	-	-	-	8,2	6,5	19,4	17,2
Италија	-	-	-	-	-	-	36,7	34,7
Укупно	62,3	61,4	88,1	86,4	94,9	94,5	99,3	99,1
смрзнута								
Аустрија	7,3	6,7	10,1	9,5	12,5	11,5	11,2	13,1
Белгија	6,7	7,0	6,6	7,0	-	-	12,2	12,5
Француска	12,5	14,1	15,0	15,7	14,2	15,9	20,5	20,1
Холандија	7,3	6,1	4,4	4,1	-	-	7,7	7,3
Немачка	42,8	41,4	41,2	40,7	36,4	35,1	26,3	25,6
Швајцарска	4,5	5,0	2,4	2,5	1,7	1,7	2,1	2,0
Италија	2,0	2,3	-	-	2,2	2,2	2,6	2,2
В. Британија	-	-	4,2	3,8	3,5	3,9	5,5	6,1
Мађарска	-	-	4,0	4,0	-	-	1,0	0,8
Шведска	-	-	3,5	3,5	3,0	3,1	4,0	4,1
Укупно	83,1	82,6	91,4	90,8	73,5	73,4	93,2	93,9
привремено конзервисана								
Чешка Реп.	47,2	40,6	-	-	-	-	-	-
Словенија	25,5	25,5	-	-	28,2	21,3	-	-
Мађарска	-	-	39,5	42,9	-	-	-	-
БиХ	-	-	-	-	-	-	-	-
Италија	-	-	24,1	13,7	-	-	-	-
Хрватска	-	-	-	-	48,5	50,0	-	-
Укупно	72,7	66,1	63,6	56,6	76,7	71,3	0,0	0,0

Извор: Обрачун аутора на основу података Статистике спољне трговине, СЗС, Београд.

Према подацима из литературе у Републици Србији од малине се производе:

(1) *Сок Next NFC малина*¹. Производи се од природне воћне каше малине без додатка шећера, боје и арома. То је природан сок са 100% садржајем воћа. Извози се у више земаља, укључујући САД и Аустралију;

(2) *Нектар од малине*. Садржи пулпу, а производи се од свежих или смрзнутих малина. Извози се у значајан број земаља света;

(3) *Џем од малине, са и без коштица*. Производ је намењен домаћем и страном тржишту. У понуди је од више произвођача.

(4) *Компот од малина*. Извози се у Русију.

(5) *Малиновача*. Јако алкохолно пиће добијено од малина по технологији проф. др Радосава Пауновића. За овим производом постоји велико интересовање у земљи и свету.

(6) *Екстра малиновача*. Јако алкохолно пиће добијено од свежих малина по специјалној ферментацији и дестилационој технологији доц. др Нинослава Никићевића. Извози се у неколико земаља света.

(7) *Специјално упакована свежа малина*. Специјално паковање омогућава да малина задржи свежину више дана. Захваљујући томе, може успешно да се извози у свежем стању. (Петровић, Милошевић, 2005)

Поред наведених производа, у Републици Србији у понуди је и *лиофилизована малина Van Drunen Farms* из Зрењанина. Производња је намењена извозу. (www.vandrunen-farms.co.yu)

Извоз малине из Републике Србије прате и стални проблеми. Овде треба споменути неизвесност откупне цене свеже малине, подстицаје за извоз, увозне баријере², као и примену НАССР¹ стандарда у извозу малине на тржиште ЕУ.

¹ Сок Next NFC малина, произвођача Fresh & CO из Суботице је проглашен најбољим соком на свету у Амстердаму октобра 2004. године.

² САД су 29. јуна 2005. године одобриле трговинске повластице Србији и Црној Гори кроз програм под називом општи систем преференцијала (Generalised System of Preferences GSP). То је програм одобравања трговинских повластица које САД додељују својим трговинским партнерима у циљу подршке њиховом економском развоју. ГСП превазилази статус (Normal Trade Relations) или најповлашћеније нације (Most Favoured Nation) који су САД обновили СЦГ у децембру 2003. године. Просечна тарифа на извоз малине у САД ће бити смањена са 4,5% на нулу. Према подацима за 2004. годину СЦГ је извезла у САД смрзнуте малине у вредности 2 мил. \$. ГСП бесцарински третман ће резултирати уштедама извозним

На остварене извозне резултате утицали су унутрашњи фактори: обим и квалитет производње, недостатак финансијских средстава, недефинисани односи у репродукционом ланцу, проблеми везани за откуп и сл. Од спољашњих фактора треба споменути: мере аграрног протекционизма које подразумевају царинску тарифу, забране, контингенте, субвенције и др. којима се штити пољопривреда развијених земаља.

Приликом конципирања стратегије извоза малине неопходно је поћи од истраживања потенцијалних тржишта. Основни циљ извоза треба да буде освајање нових тржишта и повећање учешћа, односно учвршћивање стечених позиција. Нарочито је значајно истражити ставове потрошача о квалитету малине из Републике Србије и преференцију појединих робних марки земаља конкурената. (Влаховић, Томић, 2003)

Закључак

Малина спада у малу групу производа који су у последњих десет година имали динамичан раст обима производње. Прилагођавање асортимана производње и динамике извоза малине, посебно прерађевина, представља битан фактор будућег развоја ове производње.

Највећи део промета свеже малине сконцентрисан је у десетак високоразвијених земаља од којих су неке истовремено велике, како извозници, тако и увозници овог производа.

Последњим проширењем ЕУ, наша земља је пред великим искушењима на овом тржишту када је у питању извоз свеже и смрзнуте малине. Да бисмо одржали постојеће позиције у извозу на светско и тржиште ЕУ, а тиме и сачували производњу овог воћа, морамо подстицати извоз малине кроз нове производе вишег степена прераде, односно

компанијама из СЦГ и потрошачима у САД, у вредности од 90,0 хиљ. \$. (Париводић, 2005)

¹ Строги критеријуми које диктира сертификат НАССР подразумевају контролу комплетног ланца производње, од надзора над садним материјалом до испоруке готовог производа. Увођењу сертификата НАССР претходи озбиљна и дуготрајна едукација пољопривредних произвођача, примена строгих хигијенско-санитарних мера, контрола примене вештачких ђубрива, пестицида, као и сам поступак бербе и обраде малине. Као куриозитет наводи се податак да свака гајбица малине која уђе у хладњачу има свој "педигре", тако да се зна из којег малињака потиче и од кога је купљена.

постићи већу квалитативну конкурентност овог воћа на светском тржишту.

Услед мање понуде свеже малине ван сезоне, неопходно је радити на стварању нових сорти, како би се имала продужена сезона бербе на неколико месеци. То би представљало велику шансу за успешан извоз свеже малине на инострано тржиште по знатно већим ценама.

Учвршћивање стечених извозних позиција и освајање нових тржишта за повећавање извоза малине и прерађевина из Републике Србије биће могуће уколико се осмисли и конституише целовит систем регулативе и подстицања производње и извоза ових производа. То подразумева да се дефинише политика, сагледа перспектива и утврде дугорочни програми производње малине и прерађевина у складу са захтевима и тражњом на европском и светском тржишту.

Примљено:
17.02.2006.

Одобрено:
20.03.2006.

Литература

1. Влаховић, Б., Томић, Д., (2003): Извоз малине из Србије и Црне Горе - изгледи за будућност, Економика пољопривреде, СПИТЈ, Београд, бр 3., стр. 255-266.
2. Милановић, Р.М. (2002): Прехрамбена индустрија СР Југославије, Институт за економику пољопривреде, Београд.
3. Париводић, М. (2005): Поново трговински партнер Америке, Корак, ПКС, Београд, стр. 12-13.
4. Петровић, С., Милошевић, Т. (2005): Raspberry from Serbia, Faculty of Agronomy, Сасак.
5. Станисављевић, М., Милутиновић, М., Мишић, П., Ранковић, М., Јовановић, М. (1998): Малина, III Југословенски симпозијум о јагодастом воћу, Пољопривредни факултет, Београд, 13-15 октобар 1998.
6. Стевановић, С., Стефановић, Р., Димитријевић, Б. (2003): Развој производње малине у Републици Србији у функцији извоза, Економика пољопривреде, СПИТЈ, Београд, бр 3., стр. 299-306.
7. Томић, Д., Влаховић, Б. (2003): Производња и промет малине у свету - Осврт на државну заједницу Србија и Црна Гора, Економика пољопривреде, СПИТЈ, Београд, бр 3., стр. 227-241.
8. Шеварлић, М., Јевтић, С., Петровић, С., Васиљевић, Зорица, Ђилас, Ј., Обрадовић, Ж. (1998): Економски аспекти производње јагодастог воћа у Србији, III Југословенски симпозијум о јагодастом воћу, Пољопривредни факултет, Београд, 13-15 октобар 1998.
9. Статистика спољне трговине, Савезни завод за статистику, Београд
10. www.beprepared.com
11. www.botanical.com
12. www.fao.org
13. www.nutri-fruit.com
14. www.sturmsberryfarm.com
15. www.vandrunen-farms.co.yu
16. www.yournw.com

**MARKET AND ASSORTMENT OF RASPBERRY PRODUCTS
IN THE REPUBLIC OF SERBIA AND IN THE WORLD**

Simo Stevanović¹, Ph.D., Milan R. Milanović², Ph.D.
Miodrag Janković¹, Ph.D., Snežana Stevanović¹, MSc.

¹ Faculty of Agriculture, Belgrade

² Megatrend-Faculty of Management -Valjevo

Abstract

This paper analyses raspberry market dynamics in the world; importance and possibilities for getting raspberry products, such as juices, concentrates, syrups, pastes and raspberry juice powder, in the higher processing stages. Considerably higher economic effects (market prices even higher than 60 EUR per kg) could be reached if these products are offered in the internal market, and especially if these products are exported. This is the reason why the overall supply of these products, aimed at winning the adequate place in the internal market as well as in the external market, despite the ever increasing competition with regard to the quantity and quality, should be derived from the production/objects which are working in accordance with HACCP standards, and it should have a recognizable trade mark and an original packaging, as a symbol of its origin and quality.

Key words: raspberry, market, assortment of products, prices of raspberry.

Author's address:

Dr Simo Stevanović
Poljoprivredni fakultet
Nemanjina 6
11080 Beograd
Srbija i crna Gora
e-mail: stev@agrifaculty.bg.ac.yu

10 = 153366023

**КРЕДИТИРАЊЕ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОЂАЧА У
СРБИЈИ У ПЕРИОДУ 2004-2006. ГОДИНА:
ПОТРЕБЕ И МОГУЋНОСТИ¹**

Весна Параушић², Д. Цвијановић

Абстракт: Финансирање пољопривреде је тренутно, али и већ више година уназад најактуелније питање српског аграра. Готово сви проблеми и препреке развоју пољопривреде потичу од недостатка финансијских средстава и непостојања јасног модела финансирања пољопривреде. Подршка Министарства пољопривреде и Фонда за развој Војводине, који повољним кредитима покушавају да пољопривредницима приближе овај начин финансирања, иако недовољна (у 2005. години, свега око 18% регистрованих газдинстава, односно око 3,2% пописаних газдинстава добило је кредитну подршку из буџета државе), изузетно је важна, с обзиром да на слободном финансијском тржишту комерцијалне банке и даље пољопривредницима нуде кредите под неповољним условима. Оно што је позитивно јесте да се буџетска средства намењена кредитирању пољопривредника из године у годину повећавају, а требало би рачунати и с тим да ће се у будућности, са растом броја банака и јачањем конкуренције међу њима, покренути и финансијска средства комерцијалних банака.

Кључне речи: пољопривреда, кредити, аграрни буџет, агротехничка улагања.

¹ Рад представља део резултата истраживања у оквиру Пројекта бр. 149007 Д Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључивања Републике Србије у Европску Унију, финансираног од стране Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије.

² Мр Весна Параушић, др Драго Цвијановић, Институт за економику пољопривреде, Београд

1. Увод

Доносиоци политичких одлука данас, а и неколико деценија уназад, наглашавају важност аграра, као приоритетног сектора за развој националне привреде. Међутим, очигледно и остају само на томе. У научној и стручној јавности у Србији преовладава мишљење да у аграрном сектору постоје значајни неискоришћени потенцијали развоја и извоза. Ипак, начело политичко опредељење и ставови о потреби развоја пољопривреде нису скоро никада реализовани у конкретној подршци, а постављени циљеви развоја пољопривреде били су неконзистентни или нереални. Место где се пољопривреда данас налази (и где се годинама налазила) потпуно је супротно ономе где је требало да буде, судећи по пројектованим правцима развоја. Општа финансијска исцрпљеност и недостатак обртних и инвестиционих средстава, неорганизованост, неповезаност и уситњеност привредних субјеката аграра, ниска продуктивност и конкурентност – данас су основне одреднице пољопривреде Србије.

2. Екстензивна производња као последица одсуства адекватног модела финансирања аграра

Учешће пољопривреде у стварању БДП Србије последњих година креће у распону од 13%-15%, што заједно са производњом прехранбених производа, пића и дувана (који учествују у стварању БДП са око 5%-6%) чини да учешће ова два сегмента достиже петину вредности бруто домаћег производа Србије (1, стр 20-21). При том, кредити, банке, прерађивачка индустрија, а делом и држава, вешто заобилазе ову производњу када је потребна финансијска подршка, али исто тако од ње много очекују и оправдано верују да ова грана привреде може бити носилац развоја Србије у будућности.

Јасно је да је финансирање и веће инвестирање у пољопривреду тренутно, али и већ више година уназад, најактуелније и најакутније питање српског аграра. Готово сви проблеми и препреке развоју пољопривреде потичу од недостатка а финансијских средстава и непостојања јасног модела финансирања пољопривреде. При том, требало би истаћи и да саме специфичности пољопривредне производње, пре свега: њен сезонски карактер; мали коефицијент обрта средстава и ниска акумулативност и могућност самофинансирања – условљавају сталну потребу пољопривреде за коришћењем спољног допунског финансирања, и то примарно у форми кредита. Наредна слика нивоа агротехничких улагања у пољопривреди Србије, као пресудног фактора који опредељује

већу продуктивност произвођача и конкурентан наступ на светском тржишту – биће довољна да укаже на потребе за већим инвестицијама и кредитним активностима у примарној пољопривреди.

Пољопривредна механизација. У Србији (која располаже са око 400 хиљ. трактора) на један трактор долази око 8,3 ха ораничних површина, док у ЕУ (која располаже са око 7 милиона трактора) један трактор опслужује око 10,5 ха ораничних површина (2, стр. 261). У погледу пољопривредне механизације ситуација је само привидно у корист Србије. Наиме, овде је битна напомена да су трактори у свим земљама ЕУ веће снаге, новији и модернији, дакле знатно мање амортизовани и самим тим са великим радним учинцима. У ЕУ на један житни комбајн долази 144 ха ораничне површине, док у Србији око 165 ха. При том, и овде је битна напомена да се ради о квалитетнијим и модернијим машина, велике снаге и мале амортизованости. Индивидуална пољопривредна газдинства, због уситњености поседа, располажу далеко већим бројем трактора по јединици обрадиве површине од предузећа. Примера ради, на један трактор код њих долази око 9 ха обрадиве површине, а код предузећа, чак, 65 ха. Међутим, трактори које поседују сељачка газдинства знатно су мање просечне снаге од оних које поседују пољопривредна предузећа, а у великој мери они су и амортизовани (просечна старост трактора је око 15 година на друштвеном и 18 година на приватном сектору). Већини индивидуалних газдинства обнова механизације и набавка прикључних машина је примарна потреба, мада изразито ограничена финансијским ресурсима и могућностима кредитирања. Да би се обновио потпуно застарели и дотрајали машински парк пољопривреде до 2010. године потребно је само за тракторе издвојити пола милијарде евра. Наиме, према резултатима истраживања групе професора новосадског Пољопривредног факултета, годишње би у Србији требало купити најмање 48.000 нових моторних оруђа (око 40.000 трактора), те још десетине хиљада других машина.

Потрошња минералног ђубрива. Просечна потрошња вештачког ђубрива у Србији последњих година креће се око 160 кг/ха обрадиве површине и значајно је смањена (тачније за дупло) у односу на средину осамдесетих, када је потрошња ђубрива била највиша и кретала се око 310 кг/обрадиве површине (обрачун аутора, на бази података о домаћој производњи и података царинске статистике о увозу и извозу ђубрива). Последњих година потрошња активне материје креће се између 50 и 70 кг по ха/обрадиве површине, док је средином осамдесетих ова потрошња достигала и 120 кг/ха (СГ Србије 2003, стр 152). Све западне земље имају

потрошњу од преко 200 кг/ха активне материје. Холандија и дупло више. Немачка око 300, Француска око 250 кг активне материје/ха.

Системи наводњавања. Наводњавање земљишта у Србији данас значајно заостаје за другим суседним земљама, али и за могућностима и потребама наше земље. Према подацима Института за водопривреду Србије, системи за наводњавање се продуктивно користе на свега око 100 хиљ. ха, што је свега око 2,7% површина које су погодне за наводњавање, а оне износе преко 3,6 мил. ха. Иначе, према подацима статистике у Србији се укупно наводњава око 30 хиљ. ха, што је свега 0,9% ораничне површине. Поређења ради, највеће наводњаване површине у Европи, у односу на повшину обрадивог земљишта (оранице и баште), према подацима ФАО статистике, имају Грчка (око 50%), Италија и Шпанија (око 30%). Коначно, и у области водопривреде требало би поштовати европске директиве, а оне налажу да се до 2009. године направе планови менаџмента водама, тако да се до 2015. године имплементирају у цео систем. Финансијски захвати који нас очекују у водопривредном систему су огромни, те се оправдано поставља питање да ли по сваку цену задржати мрежу вода, да би остала наше власништво или неке дати концесије, с обавезом да је оспособи, воду учини квалитетном и доступном свима којима треба, уз одговарајућу надокнаду.

У наредном периоду економско оживљавање пољопривредне производње, биће примарно условљено већим инвестицијама у агротехнику и то путем активирања слободних финансијских средстава комерцијалних банака и пласирањем кредита под повољним условима, односно условима прилагођеним специфичностима пољопривреде.

3. Услови кредитирања пољопривредника на слободном финансијском тржишту

Специфичности пољопривредне производње, по економској логици и пракси развијених европских земаља, требало би да имају и свог директног одраза на кредитну политику банака. Примера ради, сезонски карактер производње захтева одређену динамику улагања средстава, а спор обрт капитала у пољопривреди захтева и њему примерен период коришћења кредитних средстава и период доспећа камата на наплату (дужи рокови отплате, уз обавезно коришћење грејс периода и сл.). Неуједначена економска оправданост између појединих линија пољопривредне производње, утиче на то да банке у процесу кредитирања не могу имати исти третман према свим линијама производње. Наиме, у пољопривреди постоје интензивне производње, које захтевају већа

финансијска улагања и екстензивне производње, које захтевају мања улагања. Истовремено, постоји разлика у профитабилности између производње житарица, индустријског биља, повртарске производње, сточарске производње, производње воћа итд. Због различите исплативости појединих линија производње банке, а посебно оне које за циљну групу комитената имају пољопривреду, морају да развију систем селективних каматних стопа.

Наша реалност је таква, да не само да у кредитирању пољопривреде банке не уважавају ове специфичности, већ су услови кредитирања на слободном банкарском тржишту (висина каматних стопа, грејс период, рокови отплате) - крајње неповољни за пољопривредне произвођаче. Само мали број банака бави се кредитирањем пољопривредника, а услови су знатно неповољнији у односу на кредите који се дају из аграрног буџета. Примера ради:

- у **Војвођанској банци**, која мимо програма Министарства пољопривреде, кредитира регистроване пољопривреднике, краткорочни кредити за обртна средства (до 2 године, износ кредита до 5.000 еура) одобравају се са 20% учешћа, **12% годишње камате**, уз обавезно осигурање кредита и хипотеку на пољопривредно земљиште у двоструком износу кредита. Дугорочни кредити, тзв. кредити за набавку пољопривредне механизације (максимални износ кредита је 12.000 еура, рок отплате од 3-5 година), одобравају се такође уз учешће од 20% и 10,7% ефективне каматне стопе на годишњем нивоу. Уз то потребне гаранције су и осигурање кредита, као и хипотека на пољопривредно земљиште у двоструком износу кредита.

- У **Прокредит банци**, годишња каматна стопа на кредите је око 11%, при чему, је за веће износе кредита кредитна политика банке флексибилна и услови кредитирања зависе од процене солвентности сваког појединачног клијента.

- У **Нуро Алпе Адриа Банци**, пољопривредницима се одобравају и краткорочни и дугорочни кредити, у износима од 5.000 еура до 100.000 еура, са роком отплате од 3-5 година и грејс периодом од 6-12 месеци. Номинална каматна стопа на годишњем нивоу (без трошкова провизије банке) креће се од 8%-11%, зависно од висине кредита и процене солвентности клијента. На износ кредита од нпр. 6.000 еура и период отплате од 5 година **ефективна каматна стопа износи 12,55%**. За коришћење овог кредита клијент мора да плати и трошкове хипотеке и трошкове осигурања кредита.

Статистички и дугорочно посматрано, што се тиче **висине каматних стопа**, према подацима НБ Србије (3, стр. 40-41), активна пондерисана годишња каматна стопа банака за краткорочне кредите за производњу и залихе пољопривредних производа – износила је у 2004. години 14,2%, у прошлој години је смањена на 13,2%, а 2000-те године достигала је и 83,8%. Истовремено, каматна стопа банака на дугорочне кредите за пољопривредну производњу у 2004. години износила је 13,9%. а у 2005. години 14,3%. У периоду 2000-2001 каматна стопа на дугорочне кредите у пољопривреди била је свега 0,95%, али су истовремено и кредити били селективни и веома тешко или нимало доступни. Поређења ради, у ЕУ-15 каматна стопа на дугорочне кредите је око 5% на годишњем нивоу (4, стр. 47), а у БиХ камата на дугорочне кредите је 6%-7% на годишњем нивоу.

Табела 1. Активне пондерисане каматне стопе банака у Србији у периоду 2001-2005.

- у % на годишњем нивоу -

	2001	2002	2003	2004	2005
Укупно на краткор. кредите	34.5	19.7	15.5	15.5	16.8
Кратк. кредити за произв. и залихе пољопривред. производа	44.4	16.8	19.6	14.2	13.2
Укупно на дугороч. кредите	9.3	12.4	10.9	9.9	14.4
Дугорочни кредити за пољопривредну производњу	0.9	3.5	20.9	13.9	14.3

Извор: Статистички билтен НБ Србије, децембар 2005.

У погледу могућности кредитирања у нарочито **незавидном положају су породична газдинства**, тј мали произвођачи (а таквих је највише у српској пољопривреди), који до 2004. године нису ни имали приступ кредитима. На слободном банкарском тржишту, поред неповољних услова под којима се кредити одобравају (рокови отплате, период почeka отплате, каматне стопе), инструменте и гаранције за обезбеђивање кредита које банке траже, често је веома тешко или немогуће обезбедити. Примера ради, као једно од средстава обезбеђења кредита углавном се тражи хипотека на непокретност у двоструком износу кредита који банка одобрава, а веома често, услед несређених земљишних

књига, земљорадници нису у могућности да приложе доказ о власништву над имовином, па према томе, не могу ни да испуне услов за добијање кредита.

Табела 2. Пољопривредна газдинства према изворима прихода и укупно коришћеној површини земљишта

Газдинства укупно	778.891
Пољопривредна	138.738
Непољопривредна	484.961
Мешовита	127.990
Без прихода	27.202

Извор: Пољопривредна газдинства према активности и изворима прихода, књига 2, попис 2002, Републички завод за статистику, октобар, 2004.

При том, финансијска исцрпљеност пољопривредних произвођача на индивидуалном сектору више је него очигледна. Конкретно, висина доходака ових произвођача недовољна је за егзистенцију четворочлане породице, о чему сведочи и податак о високом проценту мешовитих и непољопривредних газдинстава (класификација према изворима прихода) у укупном броју пољопривредних газдинстава у Србији (Табела бр. 2). Наиме, од 778.891 пописаних пољопривредних газдинстава, свега, око 18% или 138.738 је чисто пољопривредних газдинстава - према изворима прихода, а чак 2/3 од укупног броја газдинстава спада у категорију непољопривредних газдинстава, према истом критеријуму класификације.

Коначно, у проналажењу решења за финансирање пољопривреде, мора се знати и шта раде развијене земље Запада. Пре свега, све развијене земље, без изузетка примењују сепаратне кредитне схеме за залихе и складиштења основних пољопривредних производа, првенствено житарица. Илустрације ради, већ деценијама је у разним формама селективно кредитирање један од стожерних елемената аграрне политике САД. Есенцијалну улогу у систему кредитирања има нижа тзв. зајмовна цена за кредите пољопривреди у односу на тржишну стопу, а ССС (Commodity Credit Corporation) је државно кредитно интервентна установа (којом управља Министарство пољопривреде САД), која и прописује зајмовну каматну стопу за сваку фискалну годину. По правилу, ова каматна стопа је нижа од каматне стопе комерцијалних банака за 3-5

процентних поена. Осим ССС, још две државне институције одобравају пољопривредним произвођачима кредите по бенефицираним условима. И већина земаља ЕУ обезбеђује преференцијалне кредитне аранжмане својим пољопривредним произвођачима, а преференцијални третман се огледа у каматним стопама нижим од осталих зајмовних стопа

4. Улога државе у кредитирању пољопривреде

Помоћ у програму кредитирања пољопривреде последњих година долази једино од државе. Министарство пољопривреде од 2004. године покушава да помогне изградњу тржишта кредита средствима из буџета, уважавајући, при том, све специфичности пољопривреде и њене потребе за екстерним изворима финансирања. У условима када су могућности задуживања пољопривредника на слободном банкарском тржишту биле економски незамењиве. Министарство пољопривреде и Фонд за развој АП Војводина јавили су се као наповољнији финансијери аграра, истина с неусаглашеним начином, односно критеријумом финансирања. Наиме, док Фонд за развој АП Војводина повољне кредите (3% годишње камате) даје правним лицима која се баве организацијом, производњом или прерадом примарних пољопривредних производа, Министарство пољопривреде кредите углавном усмерава ка физичким лицима, односно искључиво регистрованим пољопривредницима. Такође, више је него јасно да ова средства нису довољна, али битно је да постоји намера и да се увиђа потреба за кредитирањем пољопривреде.

Кредити из аграрног буџета у 2004. години. У аграрном буџету за 2004. годину за потребе кредитирања искључиво регистрованих пољопривредника била је предвиђена скоро петина аграрног буџета, тачније средства у висини од 3,7 милијарди динара или 53 милиона евра. Ова средства употребљена су за краткорочне кредите (рок враћања до 12 месеци, без валутне клаузуле, давала су се у износу од 10.000-80.000 динара, уз камату од 5,5% годишње) и дугорочне банкарске кредите (рок отплате је 5 година, уз годишњу камату од 3%, грејс период је од 1 до 3 године, зависно од намене, уз валутну клаузулу; најмањи износ дугорочног кредита био је 5.000 еура, а највећи 200.000 еура; гаранције враћања кредита су ригорозне од хипотеке, залог, меница и сл.). За краткорочне кредите било је предвиђено 1,727 млрд. динара и око 2 млрд. динара за дугорочне, односно средњорочне кредите. Укупно 28.125 регистрованих произвођача добило је краткорочни кредит у 2004. години уз просечно кредитно задужење од 61.421 динара, што је свега 3,6% укупног броја пописаних пољопривредних газдинстава у 2004. години (www.minpolj.sr.gov.yu). Механизам дистрибуције је показао да су се краткорочни кредити добијали брзо и без компликованих гаранција.

Средњорочни кредити, њих око 600, пласирали су се преко банака и за ове намене искоришћена су сва предвиђена средства.

Кредити из аграрног буџета у 2005. години. Што се тиче кредитне подршке регистрованим пољопривредним газдинствима у 2005. години (услови кредитирања били су непромењени у односу на 2004. годину), у буџету је за ове намене било предвиђено 3,5 млрд. динара (2 млрд. динара за дугорочне и 1,5 млрд. динара за краткорочне кредите). У току прошле године (2005) преко Министарства пољопривреде реализована су укупно:

- 23.351 краткорочна кредитна захтева регистрованим пољопривредницима у износу од 1.460.352.000 динара (220 кредит до 10.000 динара, 8.384 кредита до 40.000 динара и 11.726 кредита до 80.000 динара), а истовремено је

- примљено и 1.926 захтева за дугорочне кредите у износу 2.598.010.160,92 динара; од ових захтева одобрено је њих свега 1.902 у износу од 2.486.957.823,41 динара, а исплаћено је 1.689 захтева у износу 2.241.180.893,03 динара. Највише одобрених захтева односило се на кредитирање сточарске производње 655 захтева (54,95%) и куповину механизације 408 захтева (34,23%). Најмање је било захтева за подизање пластеника и стакленика.

При том, свега око 18% регистрованих газдинстава, односно око 3,2% пописаних газдинстава добило је у 2005. години кредитну подршку (у виду краткорочних или дугорочних зајмова). Дугорочни зајмови, који су пољопривреди најпотребнији, прошле године били су на располагању за само 0,2% пописаних, односно за свега 1,3% регистрованих газдинстава.

Табела 3. Примљени дугорочни кредити до 15.11. 2005. - по намени -

Намена	Укупан износ кредита (ЕУР)	Број захтева
Механизација	7.519.620	562
Вишегодишњи засади	1.497.577	80
Пластеници/стакленици	654.111	42
Сточарство	17.928.959	947
Наводњавање	1.015.224	58
УКУПНО	28.615.491	1.689

Извор: www.minpolj.sr.gov.yu

Кредити из аграрног буџета у 2006. години. Иако је аграрни буџет за 2006. години само незнатно већи у односу на 2005., и иако је удео субвенција смањен, позитивна ставка буџета у 2006. је наставак инвестиционе подршке пољопривредним произвођачима, односно задржавање кредитних линија. За кредите у 2006. години предвиђена су средства од 3,5 млрд. динара (као и прошле године), што значи да се и даље рачуна са скромном подршком.

Већ крајем марта ове године (2006.) Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде дало је информацију да је испуњена квота за дугорочне кредите, у износу од 2 милијарде динара. Такође, исплаћена је и прва транша краткорочних кредита преко девет пословних банака са којима је министарство потписало уговор о краткорочном кредитирању регистрованих пољопривредних газдинстава, и то на наменске текуће рачуне пољопривредника, у износу од 2 милијарде динара. За 16.527 пољопривредника који су поднели захтеве за краткорочним кредитима у овој години исплаћено је 2 милијарде динара, од тога 1,5 милијарда динара из аграрног буџета 2006. године и још пола милијарде динара из повраћаја пољопривредних кредита из претходне две године. У процентима посматрано, то значи да су кредити били доступни за око 7% регистрованих газдинстава (до половине априла регистровано је око 236.000 газдинстава), односно за око 2% статистички пописаних газдинстава. Преосталих 12.045 одобрених захтева за краткорочне кредите, који се налазе у евиденцији Управе за трезор, у износу од 1,5 милијарди биће исплаћени, у наредном периоду, сходно приливу средстава у аграрни буџет, из повраћаја пољопривредних кредита пуштених у тецај током 2004. и 2005. године.

Овогодишњи краткорочни кредити одобрени су регистрованим пољопривредницима са роком враћања од 12 месеци и каматном стопом од 6% (5% камата + 1% провизија), на годишњем нивоу без валутне клаузуле. Средства из којих се одобравају кредити према подацима уписаним у Регистар у целини обезбеђује Министарство, и то: за регистровано пољопривредно земљиште, односно друго земљиште или грађевинску целину површине до 1 хектар - у износу до 12.000,00 динара; од 1 хектар до 5 хектара - у износу до 60.000,00 динара; од 5 хектара до 10 хектара - у износу до 120.000,00 динара; изнад 10 хектара - у износу до 240.000,00 динара. Дугорочни кредити из аграрног буџета одобравају се пољопривредним газдинствима - физичким и правним лицима уписаним у Регистар. Кредити су одобрени под следећим условима: рок отплате 5 година; ефективна каматна стопа је 3% на годишњем нивоу; примена валутне клаузуле - утврђивање износа кредита и отплатних анuitета у еврима, са обавезом корисника да доспеле анuitете плаћа у динарској противвредности, по средњем званичном курсу НБС који важи на дан

плаћања; одложени рок враћања главнице, који се укључује у рок отплате кредита, износи до 12 месеци, изузев када се кредити одобравају за изградњу и куповину система и опреме за наводњавање, подизање вишегодишњих засада и кредитирање дела сточарске производње, у којим случајевима одложени рок плаћања износи до 3 године. Најмањи износ средстава по уговору о кредиту, који обезбеђује Министарство је 5.000 евра а највећи 200.000 евра у динарској противвредности по средњем званичном курсу НБС.

5. Закључак

Више је него јасно да држава нема пара за све, а потребе за кредитима су огромне (процењује се да би годишње требало обезбедити најмање 100 милиона евра кредита, а ова сума би се из године у годину требала и повећавати). На кредите из аграрног буџета могу да рачунају само регистрована газдинства (до 23.12.2005. регистровано је укупно 135.798 газдинстава, а до половине априла 2006. регистровано је око 236.000 газдинстава), и то велика, јака газдинства, окренута тржишту, са јасно дефинисаним програмима улагања. С друге стране, за велики број ситних пољопривредних произвођача, каквих је и највише у нашој пољопривреди, мораће се пронаћи нова стратегија њиховог опстанка или преоријентације.

Требало би истаћи да је подршка Министарства пољопривреде и Фонда за развој Војводине, који повољним кредитима покушавају да пољопривредницима приближе овај начин финансирања, иако недовољна, за сада једина, и са овом праксом требало би се наставити и у будуће. Истина, у наредном периоду све више би овај извор финансирања требало да замени пословна банка, при чему ће се овде увек као спорно питање јавити проблем сређених земљишњих књига и могућности остваривања хипотеке.

Издавање средстава из буџета за кредитирање пољопривреде не представља и најбољи инструмент за решавање овог проблема на дужи рок. Оно што недостаје нашем аграру, а што би могло у многоструко побољшати финансијски положај пољопривреде јесте **јака аграрна банка**. Ми имамо, чак, две аграрне банке - Агробанку и АИК Банку, чији називи очигледно нису примерени и њиховим активностима. Права аграрна банка морала би бити способна да финансира пољопривреду, да пласира капитал, како домаћи, тако и инострани, да из државних депозита субвенције иду преко ње, да буде привилегована аграрна банка, какву рецимо има Француска и неке друге западне земље.

Примљено:
10.03.2006.

Одобрено:
20.03.2006.

Литература:

1. Радни документ Републичког завода за статистику Београд: Бруто домаћи производа Републике Србије 1999-2004;
<http://webrsz.statserb.sr.gov.yu/axd/rdokumenti/rd50g05.pdf>, str. 20-21
2. FAO - Production yearbook, No. 170, Roma 2002
3. Статистички билтен НБ Србије, децембар 2005
4. Eurostat yearbook 2004, European Commission
5. Пољопривредна газдинства према активности и изворима прихода, књига 2, попис 2002, Републички завод за статистику, Београд, октобар 2004
6. www.hypo-alpe-adria.co.yu
7. www.voban.co.yu
8. www.procreditbank.co.yu
9. www.minpolj.sr.gov.yu
10. www.statserb.sr.gov.yu
11. www.europa.eu.int

**CREDIT SUPPORT FOR PRIMARY AGRICULTURAL
MANUFACTURERS IN SERBIA (PERIOD 2004-2006)**

Vesna Paraušić, M.Sc., Drago Cvijanović, Ph.D.
Institute of Economics, Belgrade

Abstract

Financial problem of domestic agricultural is momentary, but in many years ago, current matter in economy in Serbia. Almost every problem and hindrance of agricultural development arise from deficiency finance resources and nonexisting plain model of agricultural financing. Assistance of the Ministry of agricultural and Fund for Vojvodina development is insufficient (in 2005. only 18% registered economy, apropos 3,2% rostered economy attained credit support from national budget), but this support is very important, especially, because in the domestic market commercial banks offer unfavourable credits for primary agricultural manufacturers. What is positive in this field is that budgetary source for agricultural from years to years get rise, and we have to believe that in future, with rise of bank number and progress of competitive, financial soruse will be more accessible for domestic agricultural producers.

Key words: agriculture, credits, budget, agritechnical investments.

Author's address:

Mr Vesna Paraušić
Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd
Volgina 15
Tel: 011/ 357-0-611
E-mail: parausic@eunet.yu
Srbija i Crna Gora

COORDINATION MODELS FOR AGRO-FOOD CHAINSV. Manole¹, Raluca Andrea

Abstract: The coordination for agro-food chains is an issue of a large interest in Romania, where agricultural structures are atomized and produce mostly for self-consumption. Cooperation and integration, like coordination mechanisms, must be reconsidered in chains' efficiency terms. In this paper the are given models' proposals of agro-food chains coordination in Romania.

Keywords: coordination mechanisms, integration, cooperation, equity, efficiency, transaction costs

Coordination mechanisms

The concept of vertical coordination includes all the ways of harmonizing the vertical stages of chains. The coordination mechanisms are pricing system, vertical integration, cooperation and contract coordination, considered separately or in different combination [5]. A stage include any value-adding process, whether a change in location, time, or form of the agro-food commodity.

The concept of coordination mechanism includes the set of institution and arrangements that are used to accomplish the harmonization of adjacent stages of commodity system. Coordination mechanisms include a method of pricing if the stages are not integrated [4]. A given commodity sub sector may employ a number of coordination mechanisms, the predominant one varying from stage to stage.

The classification used is not exclusive but serve to illustrate significant differences and provide a basis for discussion of the relationship of coordination methods to the performance of commodity sub sectors in Romania.

---

¹ Prof. Victor Manole, Ph.D., Assist. Prof. Raluca Andrea, Ph.D., ION, Faculty of Agro-food and Environmental Economics, Bucharest Academy of Economic Studies

Agro-food markets

Terminal markets for agro-food products have as distinguishing characteristics public trading and products assembly, which means that market is open to everyone, and the products traded are physically assembled in the market facility at the time of sale.

Prices are established by private negotiations between demand and offer representatives. Often, the price of the terminal market represents a reference for contract establishment on other markets.

Terminal agro-food markets have the role of chain's coordination because of high level of transactions occurred on these channels. They present advantages and disadvantages. The advantages refer both producers and consumers. In structural conditions of the Romanian agriculture, the small farmers, with low level of production traded, find on this type of market opportunities to deliver the part of production that exceed the self-consumption. Also, they cash on spot the money for their sold commodity, assuring the financment for the next cycle of production. The consumers have the opportunity to acquire fresh agricultural products, directly from the producers, the price level being lower in comparison with other markets. Among disadvantages, there is the commerce developed in unsuitable hygiene condition, un-organized, sometimes speculative. In addition, the farmers are taking care of selling an important part of their time, instead of developing production operations.

Contract coordination

Contract coordination of the chain represents an intermediate position between spot agro-food market's coordination and integration. The contracts cover a variety of arrangements and commitments to deliver and receive goods at some later time. The contracts establish the amount, time, quality and place for a future delivery. Prices could be established spot or future.

The reasons why the contracts are used in the coordination of the agro-food chain may vary under appropriate conditions. The contracts allow participants to capture some of the benefits of internalizing coordination while retaining the benefits of remaining as separate business entities [4]. Contracts may reduce the transactions costs and the risks associated with quality variation. Contracts may also contribute to the stability of the business involved, may restrict short-run access to markets but not in the longer term.

Government Programs

Government programs have direct impacts on coordination of the agro-food chain through price supports, direct production controls, direct payments etc. Prices' distortion by subsidies allocation may increase costs in short run.

Integration

While agro-food markets, contracts and government programs are alternative means to coordinate by market price, integration represents the opposite solution, where two or more adjacent stages of the chain are coordinated by intrafirm administrative direction (vertical integration).

Integration has the big advantage of reducing the profit's variation. Economical theory demonstrates that competitive marketing firm margins will be low when quantity is low and producer prices and profit are high. In opposite, marketing margins are high when quantity is large and the producer prices are low (integration case). Also, combining the production and marketing stages may reduce income variation, as well as transaction costs.

Integration can be found in almost all commodity sub sectors. In meat sector, processing and distribution are integrated; some restaurant chains have integrated the distribution of food and supplies to the stores; grocery chains have integrated into milk processing; wine making centers have integrated the grapes production, wine making and distribution, including export.

The main advantage of integration consists in the reason of their own establishment: transactions costs' reduction, meaning efficiency improvement on the chain.

Cooperation

While the main reason of integration is reducing the transaction costs, the reason of cooperation is related to farmers' perception of a market power imbalance between themselves and the smaller number of buyers of their products and the sellers of their production supplies. Cooperation appears, generally, between farmers and is put in relation with sharing the power on the chain.

In Romania, there are a lot of farmers who own small areas and livestock. The level of production is low and non-homogenous. Excessive atomization of farmers is the reason why they should cooperate by unifying their forces in order to negotiate better selling and buying conditions upstream and

downstream. Another reason for cooperation is that farmer has no more the selling function, focusing on producing. In this way, a marketing cooperative in a particular area may resolve the inputs' supplying and selling issues of its members.

The cooperative may carry out different services: inputs supplying, outputs selling, financing, mechanical land work, storage, common use of the machineries etc.

Cooperatives may divide into [6]:

- *Marketing cooperatives*, for agricultural products' collecting, processing and selling;
- *Supplying cooperatives*, carrying out inputs supplying for farmers: seeds, chemicals, construction materials, feed, machineries, equipments, tractors etc.;
- *Services cooperatives*, carrying out mechanical services, artificial inseminations, agro-food storages, selling, scientifically research, agricultural training etc.;
- *Credit cooperatives*, for financing the activities;
- *Cooperatives for common lands' exploitation*, met just in Eastern Germany.

The relationships between marketing cooperative and its members refer to commodities' selling condition: prices, payments' terms, quality standards, rights and obligations during transactions, primes and discounts. Cooperatives' objectives are: income increasing, prices stabilization, gaining and keeping the markets, partnerships and markets' extension, improving the process of market information getting out etc.

We consider cooperatives very important for Romanian agro-food system, characterized by small and powerless farms. In Romania, cooperation process has a wrong image through farmers, because they were forced to cooperate in communist period [2]. In the future, in Common Market Organization's condition, which implies particular rules like restrictions regarding deliveries on the markets, the cooperation process should be reconsidered. In present conditions, small farmers put the products on the markets in unsuitable condition of hygiene. This type of commerce will be forbidden when Romania will join European Union.

Chains' power depends on their coordination [7]. Progress depends on developing an equilibrate partnership between all participants, partnership that respects the interest of everyone and shares added value equitably for all agents.

Models of agro-food chains' coordination

Price and coordination are inter-related. Still, as we've just seen, there are others coordination mechanisms, too. Their use depends from one stage of the chain to another and has different impact on efficiency.

There are elaborated scenarios estimating coordination impact on the agro-food chain, especially price impact [1]. The impact was assessed in relation with the main characteristics of performance: efficiency, equity, transaction costs, market access and prices and income stability.

Efficiency has two different forms: allocative and technical. The first one refers to the resources allocation related to economical optimal point. The second one is related to technical maximal point.

Equity means the equal treatment of all system participants. While efficiency requires recognition of differences in value to users resulting from differences in quality, location and timing, equity means that these rewards accrue to the persons who control the product attributes involved [4]. For example, contracts that place production or harvesting practices under control of the buyer and penalize the grower for problems caused by the buyer are considered inequitable.

Transaction costs include the costs of searching for alternatives, the costs associated with physical exchange, and the costs added because of uncertainty associated with exchange. These costs are deeply influenced by the information availability. If all participants were aware of all offers in agro-food system, transaction costs may be small, almost equal to physical distribution costs.

Accessibility of markets is a key criterion in performance assessment. Access to buyers and sellers is necessary to enter and to remain a stage of a chain. Problems may appear when a buyer or a seller wants to enter a market and there are restrictions, even if he can sell or buy in better efficiency conditions, those others agents already entered on that market. In Romania, this situation occurs when small farmers want to enter terminal markets through large supermarkets, although their prices are lower in comparison with those of the engross-sellers or importers. Access to information is important in this case, too. While not all known markets are accessible, those that are not known are certainly not accessible.

Stability refers to reducing the prices and income variations for all chain's participants.

The model *Agro-food terminal markets – chain's performance*

Efficiency		Equity	Transaction costs	Market access	Stability
Allocation	Technical				
high		high	high		
	medium			medium	
					low

Agro-food terminal markets offer to farmers and consumers high levels of equity and efficiency. The producer asks for a real price that covers production and transaction costs for the products sold directly to the consumer. This one finds the price real, too. Transaction costs are high because the alternative searching for commodity selling is a hard work process. In addition, the expenses with transportation, storage, and selling are directly supported by the farmer. Although the access to the market should be free, still, there are speculative agents who raise restrictions for farmers entering on terminal markets, having monopole for some commodity selling. Prices and income stability is low, because of restrictive access to the market.

The model *Economical contracts – chain's performance*

Efficiency		Equity	Transaction costs	Market access	Stability
Allocation	Technical				
	high				
		medium		medium	medium
low			low		

Economical contracts offer a variable equity that inclines to industry or distribution. Income stability increases because of selling insurance increasing. Market access is low for farmers and medium for other participants of commodity system. Transaction costs are lower; they entering in distributors' responsibility, so the agricultural producers can focus on farming.

The model *Governmental programs – chain's performance*

Efficiency		Equity	Transaction costs	Market access	Stability
Allocation	Technical				
			high		high
		medium		medium	
low	low				

Governmental programs offer high stability for income and price, this representing the reason for what they are issued. Efficiency is low because resources' allocation is not realized through economical criterion, but centralized ones. Accessibility to market may vary and transaction costs are high, because there are no contracts or integration or cooperation process.

The model *Integration – chain's performance*

Efficiency		Equity	Transaction costs	Market access	Stability
Allocation	Technical				
high	high			high	
		medium			medium
			0		

Vertical integration of chain's activities from different stages reduces the transaction costs to 0. Resources' allocation is high. Accessibility to markets is easy because negotiation power of integrated participants is high. Price and income stability is medium, and depends on equity variation: power sharing depends on the integrator agent that could be the industry or distributors.

Cooperation offer benefits without risking problems related to price or equity, often met in the case of economical contracts. Resources' allocation efficiency is high and transaction costs are low. There are made important economies of expenses for farmers who perform some services – supplying, storage, selling – together with others. Accessibility to markets is high because

the cooperative performs the service of information providing about different possibilities of commodity delivery. Income stability is higher than in terminal market case, but lower than integration one [3].

The model *Cooperation – chain's performance*

Efficiency		Equity	Transaction costs	Market access	Stability
Allocation	Technical				
	high	high		high	
medium					medium
			low		

As we saw in the models presented, the highest level of performance is achieved in the case of integration and cooperation.

Coordination mechanisms, presented in particular conditions of Romanian agriculture, determine different levels of performance on agro-food chains. In modern commodity systems, the role of terminal markets has reduced, the main role have integration and cooperation of all chain's participants.

Примљено:
17.02.2006.

Одобрено:
20.03.2006.

References

1. Ion, Raluca, *Economical performance on the chain of product in agriculture*, Ph.D. thesis, Bucharest Academy of Economic Studies, 2005, www.ase.ro
2. Manole, V., Boboc, D., Istudor, N., Ion, Raluca, *Agro-food chains*, Bucharest Academy of Economic Studies Publishing House, 2005
3. Manole, V., Boboc, D., *Cooperation – factor of performance improvement in wine sector*, International Workshop *Quality on food and beverages in the frame of EU standards*, organized by Balkan Environmental Association and Romanian Academy of Agricultural and Forestry Sciences, February, 2006
4. Marion, B., *The organization and performance of the U.S. food system*, USDA, Lexington Books, Massachusetts, 1986
5. Mighell, R., Jones, L., *Vertical coordination in agriculture*, Economical Research Service, United States Department of Agriculture (USDA), Washington, 1963
6. COGECA, *Agricultural Co-operation in Europe and the agricultural Co-operatives in the 12 Member States*, Bruxelles, 1990
7. *Declaration of Agriculture Group*, Report presented by Victor Sherrer to the Economical and Social Group, Journaux Officielles, Paris, 1998.

**ЗАКЉУЧЦИ СА МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
"МУЛТИФУНКЦИОНАЛНА ПОЉОПРИВРЕДА
И РУРАЛНИ РАЗВОЈ"**

Међународни научни скуп *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој* одржан је 08-09. децембра, 2005. године на Пољопривредном факултету у Земуну, односно у МЗ Глогоњ, општина Панчево, у организацији наших реномираних научних институција и асоцијација из ове области - Института за економику пољопривреде, Београд, Департмана за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета, Нови Сад, Економског факултета, Суботица, Института за агроекономију Пољопривредног факултета, Земун, Друштва аграрних економиста Србије и Друштва аграрних економиста Србије и Црне Горе.

Више од 90 аутора из Србије и Црне Горе, Босне и Херцеговине, Македоније, Словеније, Румуније, Бразила и Грузије у 50 радова саопштених у оквиру 5 секција (*Пољопривреда и концепт мултифункционалности, Мултифункционална пољопривреда - искуства ЕУ и ЦИЕ земаља у транзицији, Мултифункционална пољопривреда и аграрно предузетништво, Стандарди и саветодавство - предуслови конкурентне мултифункционалне пољопривреде, Рурална мултифункционалност у теорији и пракси*) имали су задатак да пруже заокружену слику: а) *мултифункционалног карактера пољопривреде*, који, поред примарне, производне функције пољопривреде, има у виду и остале њене функције: поспешивање регионалног и социјалног развоја и очување биодиверзитета, природних ресурса и руралног амбијента; б) *мултифункционалног карактера руралног развоја у целини*, који почива на диверсификацији активности у руралном окружењу, респектује просторни аспект и улогу људског фактора у развоју руралне економије и промовише локалну иницијативу као незаобилазну стратегију ендо-развоја руралних области, допуњену неопходном компонентом одрживости која подразумева вредновање еколошког и етнографског богатства руралног окружења у процесу регионалног планирања развоја руралних заједница.

Познато је, на име, да је *мултифункционални модел пољопривреде* од краја 90-тих година *званични модел развоја пољопривреде Европске уније* и база њеног преговарачког става у текућим преговорима о пољопривреди СТО а Политика руралног развоја други тзв. "темељни стуб" Заједничке аграрне политике ЕУ. Промене у домаћој аграрној политици у смислу одређености за развој усклађен са глобалним трендовима а посебно ангажовање у процесима међународних интеграција (СТО, ЕУ) створили су услове за интензивирање активности на побољшању и кохерентности политике руралног развоја и јачању регионалне и прекограничне сарадње у овој области.

Како је Институт за економику пољопривреде, заједно са Депарманом за економику пољопривреде и социологију села Пољопривредног факултета из Новог Сада, Економским факултетом из Београда и Економским факултетом из Суботице, носилац изузетно значајног, пројекта Основних истраживања Министарства науке и заштите животне средине 149007 - *Мултифункционална пољопривреда и рурални развој у функцији укључења Републике Србије у Европску унију*, то је замислио организатора били да се овом приликом покрене свеобухватна научно-истраживачка опсервација, анализа, оцена стања и предлог третмана за унапређење и развој мултифункционалне пољопривреде, односно руралне економије и тиме обележи успешан старт вишегодишњег рада на повереном нам Пројекту. У складу са горе наведеним донети су следећи *закључци Скупа*:

1. мултифункционална пољопривреда поред примарне, производне функције пољопривреде, има у виду и остале њене функције: поспешивање регионалног и социјалног развоја и очување биодиверзитета, природних ресурса и руралног амбијента;

2. мултифункционални рурални развој почива на диверсификацији активности у руралном окружењу, респектује просторни аспект и улогу људског фактора у развоју руралне економије и промовише локалну иницијативу као незаобилазну стратегију ендо-развоја руралних области, допуњену неопходном компонентом одрживости која подразумева вредновање еколошког и етнографског богатства руралног окружења у процесу регионалног планирања развоја руралних заједница;

3. у Србији још увек доминира традиционална, монофункционална пољопривреда, а рурална економија и рурални развој једва да су и у зачетку. Треба избећи сценарио транзиције наше пољопривреде путем радикалног слома ситног газдинства, односно пустошењем нашег села и пољопривреде већ, пак, њеном постепеном (пост)модернизацијом и

прилагођавањем европским стандардима и стандардима Светске трговинске организације;

4. истичући да рурална подручја располажу капацитетима за саморевитализовање, аутори се залажу за програме који охрабрују улагања у обуку фармера и нове облике руралног бизниса, чиме се потенцира значај аграрног предузетништва у реализацији концепта мултифункционалне пољопривреде;

5. диверсификацијом активности (производња хране/туризам), производних линија (ратарство/повртарство/сточарство) и већим степеном комерцијализације производње, земљорадничка газдинства остварила би значајне ефекте. Међутим, по природи ствари, нису у стању да сама спроводе концепт мултифункционалног развоја обзиром на скромне потенцијале које (појединачно) имају и низак степен компетенције и одговорности у том погледу. Симулација различитих производних одређења земљорадничких газдинстава и процена њихових производних, социјалних, еколошких и организационо-економских ефеката су аналитичка средства која морају наћи пут од науке до фармера;

6. саветодавство је битно у преносу знања у производњи и умећа да се проблеми решавају самостално. Саветодавне службе морају бити активни посредници између државне аграрне и руралне политике и фармерске пољопривреде и развоја сеоског друштва. Посебно се истиче проблем нерешавања статуса пољопривредних станица и завода који су стварне саветодавне службе са великим кадровским потенцијалима;

7. глобализација и Светска трговинска организација (WTO) донели су и доносе чврста правила о квалитету производа и производних процеса као предуслова конкурентности, подједнако важећа за све оне који се појављују на тржишту. У том контексту, треба посветити пажњу могућностима мањих целина, тзв. микро производних ћелија у руралним срединама Србије да се интегришу у производне целине које у сваком погледу могу да обезбеде одрживи развој и својом специфичношћу допринесу безбедности хране, како је то дефинисано стандардима за управљање системима квалитета и НАССР плановима за безбедност хране;

8. анализа искустава појединих земаља Централне и Источне Европе (Румунија, Македонија) и нових држава чланица ЕУ (Словенија) у областима мултифункционалне пољопривреде и руралног развоја, те демографских и друштвених проблема који егзистирају у посматраним земаљама незаобилазан су вид сагледавања решења и за нашу политику мултифункционалног развоја руралних подручја;

9. с обзиром на чињеницу да се налазимо на почетку вишегодишњег истраживачког пројекта посвећеног мултифункционалној пољопривреди и руралном развоју, у наставку рада на овом пројекту истраживачи своју пажњу треба примарно да усмере на емпиријска истраживања стања на нашим руралним подручјима и ка што конкретнијим предпоставкама за профилирање модела њиховог мултифункционалног развоја компатибилних са одговарајућима у Европској унији.

Приредила:
Др Весна Поповић

100rd EAAE Seminar. Novi Sad (Serbia and Montenegro)
Wednesday 21st – Friday 23rd June 2007

DEVELOPMENT OF AGRICULTURE AND RURAL AREAS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

РАЗВОЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ОБЛАСТИ У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

21-23. јуни (среда-петак) 2007.

1. Тема

Семинар настоји да стимулише дискусију о циљевима, предностима, ограничењима и проблемима који постоје у руралном и пољопривредном развоју европских земаља које се налазе у различитим фазама процеса европских интеграција. Очекује се да аграрни економисти и други научници из области друштвених наука у једном мулти-дисциплинарном приступу допринесу новонасталим политикама и стратегијама за побољшање руралног и пољопривредног развоја у земљама које се налазе изван процеса европских интеграција, али такође и у оним земљама које су се недавно прикључиле Европској унији.

2. Полазиште

Европа се налази у једном градуираном процесу интеграције. Градуиран приступ интеграцији имплицира да постоји неколико група хетерогених држава, са различитим полазиштима, економским условима и проблемима: “старе” чланице, “нове” недавно интегрисане чланице, земље које су аплицирале за пријем и земље које се припремају за аплицирање у будућности, као и оне земље које су ван тог процеса. Проблематика руралног и пољопривредног развоја је веома значајна у свим поменутих земљама, имајући у виду релативно висок проценат руралног становништва у овим земљама као и значај пољопривреде и руралних активности за привреду у овом региону. Због тога је веома релевантно дискутовати и анализирати разлике у развоју пољопривреде и руралних подручја између различитих земаља и истраживати разлике које настају услед различитих примењених политика.

3. Циљеви

Истраживање развоја пољопривредног сектора и руралних економија у различитим условима представља значајан предуслов за један виши ниво разумевања процеса друштвено-економског развоја у земљама које се налазе у поступку пријема, као и у оним земљама које то нису. Разумевање покретача руралног развоја ће довести до ефикаснијих руралних политика. Због бројних питања која су у ово укључена, потребан је један мултидисциплинарни приступ овој проблематици. Пољопривредни и рурални развој мора да се бави физичким, хуманим, природним и културним капиталом. Мултифункционални приступ руралном развоју и оцена улоге пољопривреде у привредном развоју представљају кључна питања овог Семинара, која треба да буду платформа за интеракцију између аграрних економиста и осталих стручњака по питањима руралног развоја у земљама које се припремају за пријем у чланство ЕУ и оним земљама које још нису у тој фази.

Према се преферирају радови концепцијске и методолошке природе, такође су добродошли и радови који имају превасходно примењени карактер, као и радови у којима су адекватно описане методологије истраживања која се налазе тек у фази развоја.

4. Тематска подручја

Следећа тематска подручја ће бити разматрана током Семинара, од којих ће свако бити предмет серије сесија током којих ће бити дискутован одређен број проблема.

1. Прва тема се бави концептом *улоге руралних подручја и пољопривредног сектора у друштвено-економском развоју земаља у процесу приступања и оних које још нису у тој фази*. Да ли је пољопривреда у овим земљама покретач развоја руралних подручја; у ком обиму различите руралне политике у овим земљама мењају тај допринос?
2. Каква је *улога руралних подручја као амортизера сиромаштва* и да ли је допринос руралног развоја од битног значаја за смањење сиромаштва у овим подручјима? Да ли се дешава назадна имиграција и какве то ефекте изазива на рурални развој и развој пољопривредног сектора? Да ли ће се ова рурална подручја развијати као места за пољопривредну производњу, за стално место становања и боравка, или ће она постати углавном места за туризам, природу и рекреацију? У том контексту важно је идентификовати који је сектор данас промотер руралног развоја – пољопривредни или непољопривредни?

3. У којој мери различито стање и развој руралних подручја у различитим земљама зависи од *величине пољопривредних газдинстава* а што је уско повезано са различитим процесима приватизације. Ставови који се односе на повећање величине фарме, балансиран регионални развој, потребе за развојном подршком за пољопривреду и/или руралне регионе су у том погледу релевантне проблемске теме.
4. Четврта тематска област се бави *интеграцијом пољопривреде и прехрамбене индустрије са осталим руралним економским активностима (туризам, малопродаја, итд...)* као и *захтевима обуке за интеграцију у поменути секторима*. Могућности диверсификованог руралног развоја у различитим подручјима, одговорност одређених организација за промене у руралним подручјима, мере политике за јачање улоге и одговорности локалне власти су само нека од релевантних питања у оквиру ове теме. Тржишна оријентација и комерцијализација, укључујући улогу и структуру сектора малопродаје, такође представљају теме које изазивају интерес. Могу ли мале породичне фарме преживети у оваквом окружењу и који степен виталности и способности за живот се може очекивати?
5. Пета тематска област се односи на *проблеме животне средине и питања како рурални развој може допринети њиховом решавању*. Посебна пажња ће бити посвећена питањима земљишта и воде, с обзиром да се ради о два ресурса која су најзначајнија за будућност руралних подручја.
6. Најзад требало би да буде оцењен утицај различитих политика и приступ фондовима ЕУ у решавању руралних проблема. Колико далеко су досегли напори у хармонизацији политика са европских стандардима и прилагођавању заједничким правилима? Која је улога ЗАП-а у "новим" земљама чланицама у погледу руралног или пољопривредног развоја, затим улога коју има САПАРД за ове земље у предприступној етапи, као и улога коју он још увек игра у земљама које су у поступку тражења пријема у ЕУ.

Радови који разматрају наведене и друге релевантне теме биће добродошли на Семинар.

5. Позив за радове

Позив за радове ће бити објављен маја 2006. године. Рок за слање радова ће бити 1. јануар 2007. године. Избор радова ће бити обављен на

бази апстраката који треба да буду достављени на 2 странице. Аутори ће бити обавештени о пријему њихових предлога до краја фебруара 2007. године. Уколико су прихваћени апстракти, радови у целини треба да буду достављени до 1. маја 2007. године.

6. Језик

Званичан језик Семинара ће бити Енглески.

7. Организација

Конференцију ће заједнички организовати Друштво аграрних економиста Србије (ДААС) и Регионална привредна комора - Нови Сад (РПКНС). Семинар ће се одржати у Србији и Црној Гори (у Новом Саду).

Локални организациони комитет

Миладин Шеварлић, председник (Пољопривредни факултет, Београд, СЦГ)
Бранислав Веселиновић, заменик председника, (Центрославија, Нови Сад)

Чланови

Ковиљко Ловре (Економски факултет, Суботица)
Весна Родић (Пољопривредни факултет, Нови Сад)
Радован Томић (Висока пословна школа, Нови Сад)
Вељко Радојевић (Факултет за менаџмент, Нови Сад)
Драган Лукач (Регионална привредна комора, Нови Сад)
Драго Цвијановић (Институт за економику пољопривреде, Београд)
Милан Милановић (Економика пољопривреде, Београд)

Програмски комитет

Маргарет Лосебу, председник (Универзитет Тусциа, Италија)
Данило Томић, заменик председника (Регионална привредна комора
-Нови Сад, СЦГ)
Franco Sotte, (Универзитет Анкона, Италија)

Tomas Doucha (Истраживачки институт за аграрну економију,
Чешка Република)

Eugenia Serova (Институт за транзицију и привреду, Русија)

Johan Swinnen (Католички универзитет Леувен, Белгија)

Катарина Чобановић (Пољопривредни факултет, Нови Сад, СЦГ)

Зорица Васиљевић (Пољопривредни факултет, Београд, СЦГ)

Наталија Богданов (Пољопривредни факултет, Београд, СЦГ)

Четрдесет до педесет учесника се планира да буде активно укључено у програм Семинара.

8. Регистрација

Рок за регистрацију ће бити 1. мај 2007. године.

9. Котизација

Котизација ће износити € 250 – за чланове ЕААЕ, која укључује регистрацију, освежавајуће напитке током Семинара, примерак копије свих радова, ручак и вечеру. За младе чланове ЕААЕ (до 30 година старости) котизација ће износити € 150. Сви учесници ће сами сносити трошкове пута и смештаја. Учесници Семинара који нису чланови ЕААЕ платиће додатних € 40 на име чланарине и на тај начин ће постати чланови ЕААЕ.

10. Важни датуми

- 1. мај 2006. Први позив за слање радова
- 1. јануар 2007. Рок за доставу резимеа (2 странице)
- 28. фебруар 2007. Обавештење о прихватању рада
- 1. мај 2007. Рок за доставу радова у целини
- 1. мај 2007. Рок за регистрацију учесника

11. Контакт особе

Данило Томић, Регионална привредна комора - Нови Сад,
Булевар Михајла Пупина 6,
21000 Нови Сад
Србија и Црна Гора
Тел: + 381 21 468-277, 468-699; Факс: + 381 21 466-300
Мобилни: + 381 65 84 78 965; E-mail: dtomic@rpkns.co.yu и dtms@eunet.yu

или

Зорица Васиљевић, Пољопривредни факултет, Универзитет у Београду,
Немањина 6,
11080 Београд – Земун
Србија и Црна Гора
Тел: + 381 11 198-135, 3671-231; Факс: + 381 11 3161-730
E-mail: vazor@agrifaculty.bg.ac.yu и vazor@sezampro.yu

12. Допринос за ЕААЕ

Значај проблематике која се односи на европске интеграционе процесе за рурални развој унутар и широм европских интеграционих процеса. С обзиром на то да ли постоји потреба за европску аграрну економију да започне размену мишљења у погледу стартешких, методолошких и емпиријских питања везаних за тему која је предмет разматрања. Ова питања завређују подршку од стране ЕААЕ. Семинар ће такође учинити ЕААЕ више видљивом и присутном на подручју западног Балкана и Источне Европе.

ПРИКАЗИ КЊИГА

Др Лазо Михајловић и др Христивоје Пејчић

"ПОЉОПРИВРЕДНО ЗАДРУГАРСТВО
– ИЗМЕЂУ ТЕОРИЈЕ И ПРАКСЕ"

Издавач: Задружни савез Војводине, Нови Сад, 2005, 150 страна

Књига Пољопривредно задругарство–између теорије и праксе, још је једна у низу књига која се бави проблемом задругарства. То свакако не умањује вредност ове књиге у односу на остале радове везане за проблематику задругарства, већ напротив, то показује колико је актуелна проблематика задругарства данас у Србији. Ова књига је настала као напор два аутора др Лазе Михајловића и др Христивоја Пејчића.

Аутори су књигу, као што видимо из предговора, наменили првенствено пољопривредницима, садашњим и будућим директорима задруга, руководиоцима и другим заинтересованим лицима (физичким и правним) која имају проблема око превазилажења актуелних тешкоћа које су изазване транзиционим кретањима у којима се налази наша земља.

Књига је подељена на два дела. Први део са насловом «Задругарство као колективни облик економије» написао је др Лазо Михајловић. У овом делу књиге обрађени су колективни облици економије кроз историју и генеза задружне идеје у пракси. Такође, обрађен је и утицај теоријског приступа на генезу и развој задружне форме. Даље, аутор обрађује питање развоја задругарства у Европи и САД. На крају овог дела, аутор обрађује проблематику операционализације рада задруга, транзициона кретања као и услове за почетак оснивања и развоја земљорадничког задругарства у Србији.

Други део књиге са насловом «Појмовно одређење, оснивање, пратеће појаве и проблеми у функционисању пољопривредног задругарства» написао је др Христивоје Пејчић. У овом другом делу сазнајемо нешто више о појму и врсти пољопривредних задруга и појединачним, као и друштвеним интересима у пољопривредном задругарству. Са актуелним нормативним регулисањем задругарства аутор нас упознаје у следећој глави. У наставку другог дела књиге сазнајемо ко може и треба да помогне у оснивању пољопривредних задруга, посебно ко

од државних институција може и треба да помогне у оснивању задруга. У наставку је обрађено оснивање пољопривредне задруге у пракси, образовање и задругарство, пољопривредна задруга и ризици. Посебна пажња посвећена је управљању и руковођењу задругом. Занимљив је онај део ове књиге који се односи на негативне појаве у пољопривредном задругарству. Овде се даје својеврсна критика задругарства у социјалистичком периоду, али се такође обраћа пажња на питање задругарства у периоду транзиције и повратка на капиталистички начин привређивања. У прилозима из праксе самоорганизовања, задружне и пољопривредне прошлости, сазнајемо и нешто више о формирању бачија – данашњих изворних сточарских задруга у југоисточној Србији, али исто тако и о првој Шајкашкој земљоделској задрузи у Тителу.

Књига се завршава прилогом Катарине Марковић, а односи се на «Огледне оснивачке списе за пољопривредну задругу општег типа». У овом прилогу су дата комплетна узорна документа која су утврђена према постојећој законској регулативи, неопходна за оснивање и рад нове пољопривредне задруге општег типа.

Ова књига је настала у времену када се очекује доношење новог закона о задругама. Аутори су у вези са тим понудили нека своја виђења решења будућим писцима новог закона. Та решења би свакако требало узети у обзир.

Према нашем скромном мишљењу аутори су овом књигом дали допринос афирмацији не само задружне идеје већ и збиље. Из тог разлога ми ову књигу топло препоручујемо. На крају сматрамо да ће она побудити интересовање не само стручне, него и шире јавности.

Мр Зоран Симоновић

Институт за економику пољопривреде - Београд

IN MEMORIAM

**Комеморативна седница поводом смрти
проф. др Десимира Обреновића
(7.08.1940 – 12.03.2006)**

Пољопривредни факултет, Нови Сад
Четвртак, 16.03.2006. у 12.00 сати

Друштво аграрних економиста опрашта се од уваженог професора др Десимира Обреновића. Изненадна смрт професора Обреновића је ненадокнадив губитак

- брижног оца за ћерке Виолету и Весну и пажљивог деде за његову унучад,
- цењеног редовног професора Пољопривредног факултета Универзитета у Новом Саду за професоре, сараднике и бројне генерације његових студената, магистраната и докторанада,
- познатог аграрног економисте и дугогодишњег посленика и потпредседника Друштва аграрних економиста Србије за све чланове научно-стручне асоцијације наших аграрних економиста.

Као припадник првих генерација дипломираних агроекономиста са Пољопривредног факултета у Београду, професор Обреновић је, по узору на његове старије професоре Стевана Рељина и Прокопија Миленковића, био и стална спона и иницијатор свестране сарадње између два најзначајнија и највећа, а подједнако његова пољопривредна факултета у Србији – београдског и новосадског.

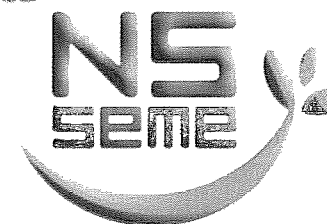
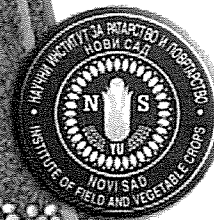
У својству дугогодишњег потпредседника Друштва аграрних економиста Србије (од оснивања 1992. године), професор Обреновић је оставио незаборавни допринос развоју агроекономске науке и струке, успостављању сарадње међу све бројнијим аграрним економистима у Србији и Југославији и посебан допринос у још увек неадекватној институционалној заштити позиција дипломираних агроекономиста као високошколских кадрова економске струке.

За све што је пружио својој породици, Пољопривредном факултету у Новом Саду и нашој научно-стручној асоцијацији – Друштву аграрних економиста Србије, професору др Десимиру Обреновићу дугујемо велико ХВАЛА.

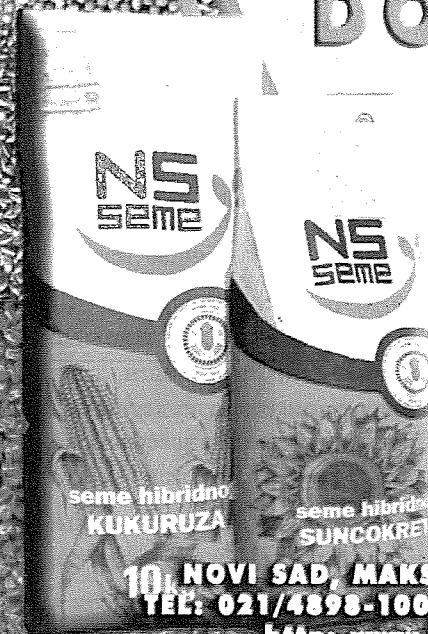
Друштво аграрних економиста

Белешке / Notes

NAUČNI INSTITUT
ZA RATAREŠTVO I POVIŠAREŠTVO
NOVI SAD

SEJMO
DOMAĆE

10, NOVI SAD, MAKSIMA GORKOG 30
TEL: 021/4898-100; FAX: 021/621-212
<http://www.ifvcns.co.yu>

УПУТСТВО АУТОРИМА
(за израду научних и стручних радова)

Часопис **ЕКОНОМИКА ПОЉОПРИВРЕДЕ** објављује научне и стручне радове, претходна соопштења, приказе књига и осврте. Сви радови подлежу рецензији. Уредништво се обавезује да примерак рецензираног рада са примедбама рецензената благовремено достави ауторима на исправке.

Молимо сараднике да се придржавају следећих упустава.

- **Рад** се предаје у два примерка откуцана на рачунару у програму **Word for Windows** са дискетом 3.5", у фонту **Times New Roman** - ћирилица **size 11**. Латиничне називе и апстракт на енглеском језику куцати у фонту **Times New Roman**, латиница **size 11**. (e-mail: iepbgyu@eunet.yu)
  - **Наслов рада**: центриран, **size 12, bold**; међунаслови: **size 11, bold italic**. **Називи-наслови и заглавља табела** морају бити на српском и енглеском језику.
  - **Обим рада**: до 10 страница (укључујући табеле, графиконе и слике), са проредом 1.5, највише 30 редова на страници. Препоручује се ауторима да у раду приказују само сводне, односно најнеопходније табеле.
  - **Име аутора** наводи се испод наслова рада са академским, односно научним звањем, седиштем и називом организације запослења.
  - **Литература** се даје на крају рада пре резимеа на енглеском. Библиографска јединица треба да садржи: презиме и име аутора, година издања, наслов рада, издавач, место издања и број стране. Уколико је реч о раду из часописа, неопходно је навести и назив часописа и број свеске. Библиографске јединице слажу се азбучним редом презимена аутора, односно наслова.
  - **Абстракт и кључне речи**, са насловом рада и адресом аутора на енглеском језику дају се на крају рада (обима до 150 речи).
- На крају рада се наводи пуна адреса аутора, са бројем телефона и Е-mail адресом.

На основу мишљења Републичког секретаријата за културу СРС број: 413-4577-02, од 17. јуна 1973. године, часопис је ослобођен пореза на промет.

Тираж: 250 примерака

Штампа: DIS PUBLIC, Београд

УРЕДНИШТВО